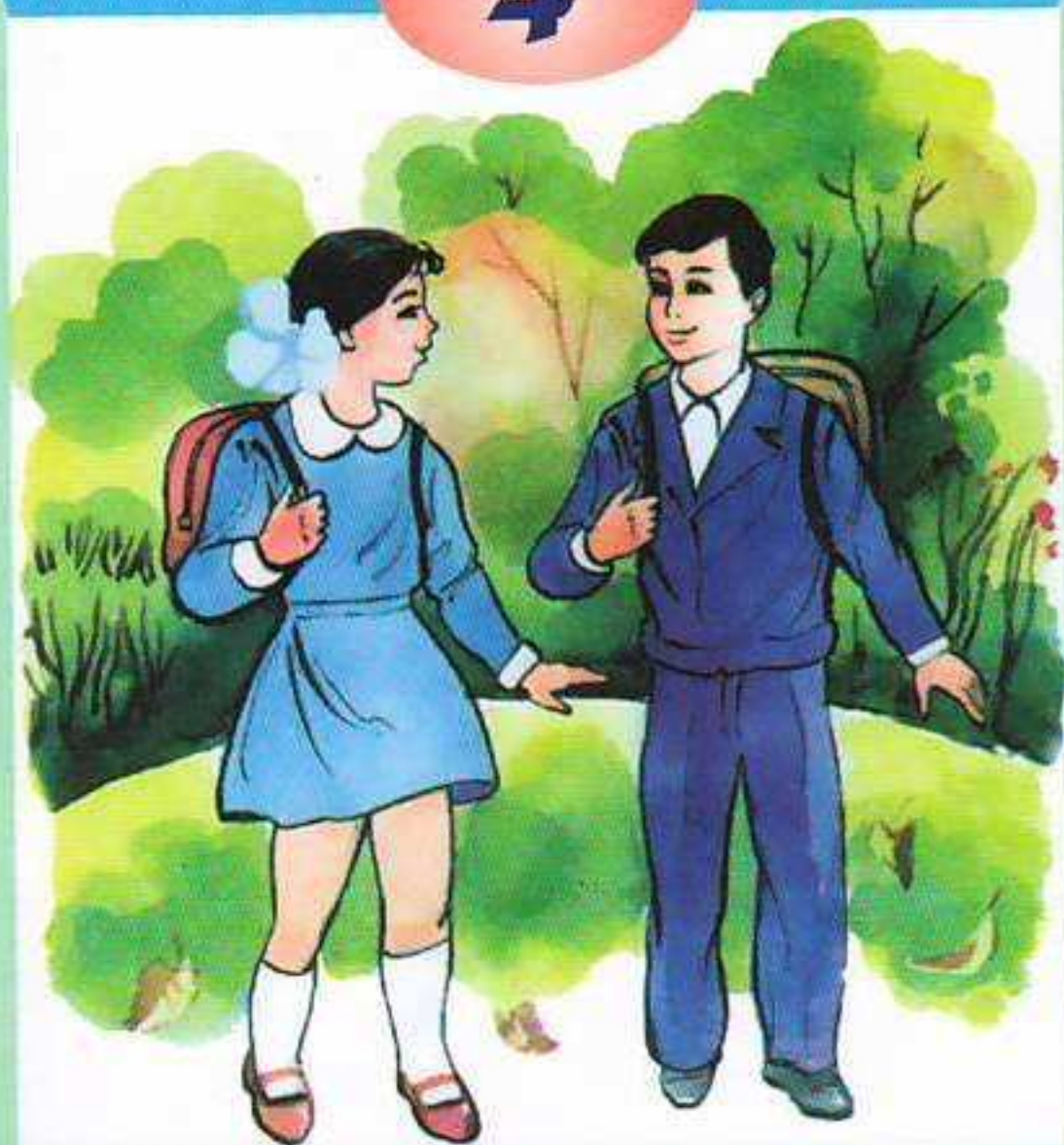

QARAQALPAQ TILI

4

I. PRIMJAROVA, A. NAURUZBAEVA,
A. EMBERGENOVA

QARAQALPAQ TILI

4-klass

*Oqıw basqa tillerde alıp barılatuǵın
klaslar ushın sabaqlıq*

Qaraqalpaqstan Respublikası Xalıq bilimlendiriw ministrліǵı
tárepinen usınıs etilgen

Qayta islengen hám tolıqtırılǵan basılıwı

NÓKIS
«BILIM»
2019

UOK 811.512.121'.242(075.3)
KBK 81.2 Qar
P-82

Qaraqalpaq tili, 4-klass. (Oqıw basqa tillerde
alıp barlatuǵın klaslar ushın sabaqlıq). Nókis.
«Bilim», 2019-j. 112 bet.

Avtorlar: **I. Primjarova**
A. Nauruzbaeva
A. Embergenova

UOK 811.512.121'.242(075.3)
KBK 81.2 Qar
P-82

Pikir bildiriwshiler:

- P. Qurbaniyazova** — Nókis qalası 6-sanlı ulıwma bilim beriw
mektebiniń joqarı kategoriyalı muǵallımı;
N. Qalbaeva — Nókis rayonu 1-sanlı ulıwma bilim beriw mektebiniń
muǵallımı.

SHÁRTLI BELGILER:

— Tapsırmalar

— Sorawlar hám tapsırmalar

— Sorawlar

ISBN 978-9943-4457-3-4

© I. Primjarova hám t. basqa. 2013, 2019.
© «Bilim» baspası, 2013, 2019.

§ 1. ÓZBEKSTAN – MENIŇ WATANIM

ÁZIZ ÓZBEKSTANIM

Gúller bağı-dástanım,
Tinish ashıq aspanım,
Baxtı kúlgen bostanım,
Áziz Ózbekstanım.

Qushağında men bárha,
Alarman sennen bárha,

«Ayrıqsha» sağan baha,
Áziz Ózbekstanım.

Balalıgım dáwranım,
Tolı tartqan kárwanım,
Qızıl úygen qırmanım,
Áziz Ózbekstanım.

Seniń menen baraman,
Antım menen turaman,
Sağan sadıq bolaman,
Áziz Ózbekstanım.

(N. Muwsaev)

1-shınıǵıw. Qosıqtı oqır, mazmunın aytıp berir.

1. Watan degende neni túsinesiz?
2. Nege Ana-Watan deymiz?

2-shınıǵıw. Kóp buwınlı sózlerdi buwınǵa bólip kóshirip jazır.

ÓZBEKSTAN — MENIŇ WATANIM

Ózbekstan—júdá bay mámleket. Onda gaz, neft, altın, kómir sıyaqlı tábiyiy baylıqlar bar. Elimiz jipek hám paxtası menen dúnyaǵa tanılǵan. Men Ózbekstanda tuwıldım. Bul jurt men ushın muqaddes Watan. Onıń xalqı, topıraǵı, dárya hám kanalları, baǵ hám tawları maǵan áziz.

Sózlík

qaraqalpaqsha	russha	ózbekshe	qazaqsha	türkmentshe
jurt	страна	yurt	журт	ýurd
muqaddes	священный	muqaddas	муққадес	mukaddes
watan	родина	vatan	отан	watan
bağ	сад	boğ	бақ	bag

3-shınıǵıw. «Mámleketimizdiń nışanları» atlı temada tekst dúziń. Tómendegi berilgen sorawlarǵa awızsha juwap beriń.

1. Ózbekstan Respublikası Mámleketlik bayraǵı haqqında nelerdi bilesiz?
2. Ózbekstan Respublikası Mámleketlik gimni haqqında ayıp beriń.
3. Ózbekstan Respublikası Mámleketlik gerbi haqqında ayıp beriń.
4. Ózbekstan Respublikası Mámleketlik gimniniń sózin, muzıkasın kimler jazǵan?
5. Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan Respublikalarınıń Mámleketlik gimnlerin ayıp beriń.

Álipbe boyınsha ótilgenlerdi tákirarlaw

Eske túsiriń:

Dawıslı hám dawıssız sesler.

Sesler dawıslı hám dawıssız bolıp ekige bólinedi. Dawıslı hám dawıssız sesler jazıwda háripler menen tánbalanadı.

Dawıslı háripler: **a, á, e, ı, i, o, ó, u, ú.**

Dawıssız háripler: **b, d, f, g, g, h, x, j, k, q, l, m, n, n, p, r, s, t, v, w, y, z, c, ch, sh.**

4-shınıǵıw. Kóp noqattırń ornına **o, ó, e** háriplerin qoyıp kóshirip jazırń.

...qıwsız bilim j...q,
Bilimsiz kúniń j...q.

S...z súy..kt..n ...tedi,
Tayaq ...tt...n ...tedi.

Q...sshım, d...stı, dushpandı tanı,
Hádden aspa, urma k...kir..kk...
«Jalgız attırń shıqpaydı shańı»,
Tartpa jurttan ...zińdi sh...tk... . (I. Yusupov.)

S...z júy...sin tapsa,
Mal iy...sin tabadı.

...r jigit ...li ushın tuwıladı,
...li ushın ...l...dı.

...rt... jatıp, ...rt... tur,
B...d...niń b...lsın salamat.

5-shinığıw. Oqır. Mazmunın sóylep berir.

BILMEY QALIP

Rayxan **shańgalaq** shańıp jedi de, shańgalaqtırn sırtın ayaq astına tasladı. Ájaǵası Baxtiyar juwırıp **shıqqan** edi, ol shańgalaqtırn sırtın basıp aldı. Shańgalaq onır **ayaǵına** kirip qanattı. **Baxtiyar** jıladı. Baxtiyarǵa qosılıp Rayxan da **jıladı**. Sebebi, ol ájaǵasınıń ayaǵı awırıp atırǵanına **rehimi** keldi. Oǵan sonshelli **járdem** bergisi keldi, biraq **qolınan** ne keler edi.

(A. Azimov)

1. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdi buwınlarǵa bólip kóshirip jazır.
2. Hár bir sózdegi buwınlardırn neshe sestem dúzilgenligin tú-sindirir.

Dawıslı sesler juwan hám jırnshke bolıp ekige bóli-nedi.

Juwan dawıslı sesler	a	o	u	i	
Jırnshke dawıslı sesler	á	ó	ú	ı	e

6-shinığıw. Berilgen sózlerden juwan dawıslı seslerdirn astın bir ret, jırnshke dawıslı seslerdirn astın eki ret sızıp kóshirip jazır.

Aerodrom, úyrek, hákke, óndiris, imkaniyat, jámiyet, láblebi, gúmis, órmekshi.

7-shınıǵıw. Kóshirip jazır. Juwan dawıslı seslerdiń astın bir, jırńshke dawıslı seslerdiń astın eki sızır.

Ilımsızge isenim joq,	Júz ónerdi shala bilgennen,
Ónersızge quwanış joq.	Bir ónerdi tolıq bil.
Óner asatar,	Óner bolsa qolında,
Miynet jasnatar.	Nan tabılar jolında.

8-shınıǵıw. Qosıqtı oqıp shıǵır. Hár bir sózde neshe dawıslı ses bar ekenligin aytıp berir.

HÁ TÚYELER, TÚYELER

— Há túyeler, túyeler!
Duzır qayda túyeler?
— Balqan tawdıń basında.
Balıq oynar tusında.
Jemisim jerge tógildi,
Jer juwsanın berdi.
Juwsanın qoyǵa berdim.
Qoy qoshantayın berdi.
Qoshantayın qonaqqa berdim,
Qonaq qamshısın berdi.
Qamshısın kólge tasladım,
Kól súyrigin berdi.
Súyrigin ǵazǵa berdim,
Ǵaz máyegin berdi.

1. Túyeni, qoydı, ǵazdı bilesiz be?
2. Qosıqtıń mazmunın sóylep berir.

§2. QÁIRDAN MEKTEBIM

9-shınıǵıw. Berilgen tekstti oqıń, mazmunın sóylep beriń.

QÁIRDAN MEKTEBIM

Mektebimiz qala orayında jaylasqan. Mektebimiz úsh qabatlı, klasları keń, taza hám jaqtılı. Ótken jılı mektebimiz qayta rekonstrukciya islendi. Zamanagóy úskeneler menen támiyinlendi.

Mektebimizge jańadan kompyuterler alıp kelindi hám internet tarmaǵına jalǵandı. Endi biz pútkil dúnya xabarların, jańalıqların bilip otıramız.

Eń quwanışhlısı, jańa doslar arttıramız. Qádirdan mektebimiz—biziń ekinshi úyimiz. Ol biz ushın áziz hám qádirli. Mektebimizdi kóz qarashıgımızday asıraymız.

10-shınıǵıw. Qosıqtı tásirli etip oqıń.

MEKTEBIM

Dıqqat qoyıp názer salsam,
Dúnyada eń qádirdansań,
Bas iyedi saǵan insan,
Qushaǵı keń mektebimseń.

Jaslarǵa jaylı uyasań,
Kewillerge nur quyasań,
Tariyxıńa men qarasam,
Hámmege teń mektebimseń.

Ańlarman hám maǵan málim
Ata-anam da alǵan tálim,
Ada bolmas bilim kánim,
Janajanim mektebimseń.

Ájapam da, ájaǵam da,
Teńer seni shiydin jańǵa,
Baxıt bergen hár adamǵa,
Mehribanim mektebimseń.

Meniń ushın misli aysań,
Kózge ısıq qutlı jaysań,
Júregimde bárha barsań,
Sen ádiwli mektebimseń.

(S. Abbazov)

1. Öz mektebiñiz haqqında ayıp berin.

DAWISSIZ SESLER

Dawissız sesler únli hám únsiz bolıp ekige bóline-di.

Únli dawissız sesler: **b, d, g, g', j, l, m, n, n', r, z, v, w, y.**

Únsiz dawissız sesler: **f, k, x, h, q, p, s, t, c, ch, sh.**

Cc háribi tek gána rus tilinen kirgen sózlerde esitilgen ornında jazıladı. Mısalı: cirk, cement. **Ch ch** háribi de tek gána rus tilinen kirgen sózlerde esitilgen ornında jazıladı. Mısalı: chemodan, chek, chempion.

Únli dawissız seslerdiñ únsiz dawissız seslerden jubaylasları boladı.

y, l, m, n, n', r, w únlileriniñ únsiz jubaylasları, al **x, h, c, ch** únsizleriniñ únli jubaylasları joq.

Únli sesler	b	v	d	g	g'	j	z
Únsiz sesler	p	f	t	k	q	sh	s

11-shınıǵıw. Oqıp shıǵıñ.

Bizler **mektepte** hár kúni pánlerden **qızıqlı** temalardı úyrenemiz.

- Búgin **hápteniñ** neshinshi kúni?
- Búgin hápteniñ birinshi kúni, **dúyshembi.**
- Búgin qanday **sabaqlar** boladı?
- Búgin **ana tili, matematika** hám miynet sabaqları boladı.

1. Qara háríp penen jazılğan sózlerdi buwıńǵa bólip kóshirip jazıń.
2. Sizler qanday oqıw pánlerin bilesiz?

Sózlik

qaraqalpaqsha	russha	ózbekshe	qazaqsha	türkmenşhe
mektep	школа	maktab	мектеп	mekdep
dúyshembi	понеделник	dushanba	дуисенби	duşenbe
watan	родина	vatan	отан	watan
miynet	труд	mehnat	еңбек	zähmet
sabaq	урок	dars	сабақ	ders

12-shınıǵıw. Berilgen sózlerdi buwıńǵa bólip kóshirip jazıń. Únsiz dawıssız seslerdiń astın sızıń.

Telefon, vokzal, bufet, paraxatshılıq, konstituciya, watan, cirk, tınıshlıq, chemodan, televizor, koncert, cir-kul, qaraqalpaq, shyotka, qazaq, cement, ózbek.

13-shınıǵıw. Buwıńǵa bólinip jazılğan sózlerdi kóshiriń. Únli dawıssız seslerdiń astın sızıń.

Mek-tep, ba-la, o-tın, pax-ta, ki-tap, al-ma, qa-ǵaz, qá-lem, sho-pan, jul-dız, miy-net, dá-ri, je-ńis, ta-bıs, mu-ǵal-lim, o-qı-tıw-shı, us-taz.

14-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına **v, f** háripleriniń tiyislisin qo-yıp kóshirip jazıń.

...enera, ...itamin, ko..ta, ...lag, ...agon, ...abrika, ...ontan, shi...oner, kro...at, ...anna, ...arxad, ...utbol, te-le...on, ...amiliya, ...eruza, ...aza, a...gust, tu...li.

§3. BIZIŇ ÝYIMIZ

15-shiniýaw. Oqyň.

Biz úsh bólmeli úyde jasaymız. Asxanamız oň tárepte, al meniň bólmem hám miymanxana shepte jaylasqan. Ýyimiz júdá kórkem hám jaqtılı. Ýyimizdiň dógereginde baýmız bar. Bağda alma, erik, ánjir, anar, shabdal, júzim ósip tur. Sizdi úyimizge mirát etemiz. Doslarińızdı da ertip keliń.

1. Kóp buwınlı sózlerdi tawıp, olarda neshe dawıslı ses bar ekenligin aytıp beriń.
2. Mirát etiwge baylanıslı qollanılgan sóz hám sóz dizbeklerin kóshirip jazıń.

Sózlik

qaraqalpaqsha	russha	ózbekshe	qazaqsha	türkmenche
júzim	виноград	uzum	жузим	üzüm

qaraqalpaqsha	russha	ózbekshe	qazaqsha	túrkmentshe
ánjir	инжир	anjir	әнжір	injir
anar	гранат	anor	әнәр	nar
miymanxana	гостиница	mehmon-xona	мийман-хана	myhman-hana

16-shınıǵıw. Tekstti dawıslap oqıń.

DÁRTKE JARAǴAN BALA

Jap, kóllerdegi suw qatqan waqıtları Sáyeke kólge barıp shanışqı menen balıq shansıp alıp júrip edi. Toǵız jasar balası Elibek alǵan balıqlardı jipke dizip, aǵasınıń izinen súyrep baratır edi. Sáyeke ańlamadı, muzdıń ázzi bolıp qatqan jerin basıp, oyılıp ketti.

Órmelep, tırbanıp kórse de shıǵa almadı, tek qolı menen asıldı da turdı.

Elibek dizilgen balıqlardı muzdıń bekkem jerine qoydı da jormal jiptiń ush jaǵın sawmalap shuwmaqlap aǵasına tasladı, ayaǵın muzdıń ústine shıǵıp jatqan seń muzǵa tirep, jiptiń ushın tartıp turdı.

Sáyeke jiptiń ushınan uslap órmelep shıqtı da, «Meni ólimnen qutqarǵan, shıraǵım» dep betinen súyip aldı.

(S. Majitov)

1. Mazmunın jazba túrde qısqasha bayan etiń.
2. Bul waqıya qay máwsimde bolǵan?
3. Elibek qanday bala?
4. Sáyeke balanıń betinen súyip atırıp ne dedi?
5. Siz Elibektiń ornında bolǵanda ne qılar edińiz?

Buwin hám ótkerme

Awızdan shıqqan hawanıń pátı menen bólinip-bólinip aytılatuǵın bir yamasa birneshe seslerden quralǵan sóz bólegi **buwin** dep ataladı. Mısalı: a-ta, á-ja-ǵa, te-le-fon, in-ter-net.

17-shınıǵıw. Tómendegi sózlerdi oqıń. Sózlerdiń ne ushın buwınǵa bólinbeytuǵınlıǵın anıqlań.

Ań, taw, jol, tas, sim, suw, xat, men, sen, ol, márt, ant, ay, tús.

Sózlerdegi dawıslı ses penen dawıssız seslerdiń ornalasıw tártibine qaray buwinlar úsh túrli boladı. 1) ashıq buwin, 2) tuyıq buwin, 3) qamaw buwin.

1. Dawıslı sestıń jeke ózinen yamasa dawıssız sesten baslanıp dawıslı seske tamamlanǵan buwınǵa **ashıq buwin** delinedi. *Mısalı:* ba-la, qa-la, sa-na, a-ta, a-na.

2. Dawıslı sesten baslanıp, dawıssız seske pitse **tuyıq buwin** dep ataladı. *Mısalı:* al, as, ayt, ant, ul, un, in, il.

3. Eger dawıslı ses dawıssızlardıń arasında kelip, buwin jasap kelse, onday buwin **qamaw buwin** dep ataladı. Qamaw buwin, kóbinese sóz túrinde de keledi. *Mısalı:* taw, jay, márt, suw, sport.

18-shınıǵıw. Qosıqtı tásirli etip oqıń. Kórsetilgen sózlerdi buwınǵa bóliń hám buwinlardıń túrlerin anıqlań.

MAZALÍ MA EKEN

Uyqıdan oyangan úkesin kórip,
Quwaqılanıp sóyledi **Serik**,
Sen uyqılap **jatqanda** men tayaq jedim,
Ańsızda tabaqtı tónkergen edim.

Degende úkesi **uwqalap** kózin,
Tamaq dep túsini, ol «tayaq» sózin,
Mazalı ma **eken**, toydıń ba?—dedi,
Mağan **payımdı** qoydıń ba?—dedi.

(T. Orazbaev)

1. Serik inisine ne dedi?
2. Seriktiń sózin qalay túsindi?

19-shınıǵıw. Berilgen sózlerdi úlgi boyınsha buwıńǵa ajratıp jazıń.

Doslıq, miynetkesh, iz, qalada, miymandos, ǵamxorlıq, bódene, at, shaǵala, ul, tórt, al, azada, úy, balaǵa.

Úlgi:

Ashıq buwın	Tuyıq buwın	Qamaw buwın
Qa-la-da	iz	dos-lıq

Jazıwda kóp buwınlı sózlerdiń bir qatarǵa sıymay qalǵan bólekleri ekinshi qatarǵa buwın boyınsha ótkeriliwine **ótkerme** deymiz.

1. Bir buwınlı sózler ekinshi qatarğa sol pútinligi menen ótkeriledi: taw, tas, tis, suw, al, bar, ol, bir, úsh, t.b.

2. Kóp buwınlı sózlerdiń aldınğı qatarğa sıymay qalğan buwını yaki buwınları ótkeriledi: mek-tep, su-wat, su-wıq, ki-yim, Gúl-jamal, Gúlja-mal, Nizamat-din, Niza-matdin, Ni-zamatdin.

3. Qısqarğan sózler ótkermelenbeydi. Mısalı: TashPI, ATS, AQSH, BMSH, QMU, NMPI, TashMI, ÓzR.

20-shınıǵıw. Berilgen sózlerdi buwınǵa bólip, kóshirip jazıń.

Bilim, Watan, ǵárezsizlik, paytaxt, óner, alım, suw, mektep, baxıt, Aral, sabaqlıq, mámleket, gazeta, ilaq, NMPI, BMSH, QMU, atız, tereklik.

1. Buwınǵa bólinbeytuǵın sózlerdiń astın sızıń.

2. Ótkermelewge bolmaytuǵın sózlerdi ayıp berıń.

21-shınıǵıw. Gápтеgi sózlerdi buwınǵa bólip oqıń.

Ekshembi kúni aǵam menen awılımızǵa bardıq. Ol jerde úlken baǵımız bar. Baǵda barlıq miyweler piskен. Mine, eń mazalı erik. Men bir shelek alma terdim. Baǵman maǵan bir talay shiye berdi, onı ház etip jedim.

Úlgi boyınsha buwınlardıń túrlerin ayıp berıń.

1. Ashıq buwın: kú-ni

2. Tuyıq buwın: ul

3. Qamaw buwın: keń, bar-dıq

§4. BAĞDA

22-shınıǵıw. Qosıqtı tásirli etip oqırń hám yadlań.

BIZIŇ MEKTEP BAĞINDA

Áyne jazdıń waǵında
Biziń **mektep baǵında.**
Uwılǵan miyweler,
Lázzet berer janińa.

Gúllerdiń júz túri bar,
Miwwelerdiń bári bar,
Bári shiyrin, bári pal,
Óziń qálep tańlap al.

Qatar-qatar salmalar,
Eki boyı almazar,
Júzim, ánjir, anarı,
Jeseń miyrin qanadı.

Áyne jazdıń waǵında,
Mektebimiz baǵında.
Biz ósirgen miyweler,
Ráhát berer janińa.

(S. Abbazov)

1. Qara háripler menen jazılǵan sózlerge gáp qurań.
2. «Ráhát berer janińa» degende neni túsinesiz?

Sóz hám onıń mánileri

Sózlerdin dara turǵanda zattın atın, belgisin, sanın yamasa is-háreketin bildirip keliwi sózdiń mánisi delinedi.

Sózler zattın atın bildiredi: At, qala, adam, nan.

Belgisin bildiredi: úlken, biyik, sulıw, ashshı, dushshı, mazalı t.b.

Sanın bildiredi: otız bes, bir júz eliw.

Is-háreketti bildiredi: kel, bar, oqıyman, isleymen, jazaman t.b.

23-shınıǵıw. Kóshirip jazıń.

1. Biybinaz bıyl birinshi klasqa oqıwǵa bardı. 2. Palzada, Sálima, Ráwshan úshewi bir toparda oqıydı. 3. Ayzada akademiyalıq liceyde oqıp atır. 4. Gúljan búgin bir jasqa shıqtı. 5. Nesiypeli hám Ázizbek birge baqshaǵa

baradı. 6. Shaxsánem papkasınan kitap, dápter hám ruchkasın aldı.

1. Zattıń atın bildiretuǵın sózlerdi aytıp berıń.
2. Zattıń háreketin bildiretuǵın sózlerge tiyisli sorawın qoyıń.

24-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Mánili hám kómekshi sózlerdi tabıń.

1. Arzayım besinshi klastaǵı eń bilgir hám eń úlgili oqıwshı. 2. Qırǵawıl jan aybatı menen kele arqa jaǵı qulaǵan seyisxananıń ishine ózin tasladı. 3. Jorǵalawı menen soradan qıspaqlanıp islengen mal qoraǵa kirip ketti. 4. Bularǵa kómek beriwshi qızlar: Biybinaz, Palzada, Ayzadalar juwırıp keldi.

1. Kómekshi sózlerdiń astın sızıń.
2. Mánili sózlerdi tabıń hám tiyisli sorawların qoyıń.

Dara turǵanda mání ańlatpaytuǵın, soraw qoya almaytuǵın, gáp aǵzası bola almaytuǵın sózlerdi **kómekshi sózler** dep ataymız. *Mısalı:* deyin, hám, ushın, arqalı, birese, biraq.

Kómekshi sózler gáptegi mánili sózlerdi baylanıstırıw ushın xızmet etedi. *Mısalı:* Xalqım ushın xızmet etemen.

25-shınıǵıw. Berilgen kómekshi sózlerge gáp qurań.

Biraq, ta, da, ushın, menen, hám, arqalı, birese, ǵana, aq, tek.

26-shınıǵıw. Kóp noqattıń ornına kómekshi sózlerdiń tiyislin qoyıp, kóshirip jazıń.

1. Malika besinshi klasta oqisa ... doslaridan uzun kórinedi. 2. Dáwlet Sultandı kóp kútse ... ógan hesh náirse demedi. 3. Áziz súwret salıwğa qızıǵadı, Álibek ... qosıq aytadı. 4. Kún ... doslıǵımız bekkemlenip atır. 5. Gúlayım túske ... «Jumsaq oyınshıqlar» dógeresine baradı.

Kerekli sózler: da, de, bolsa, sayın, deyin.

27-shınıǵıw. Tekstti oqır. Mazmunın ana tilińizde sóylep beriń.

DOSLIQ

Bul sóz adamǵa ne degen jaǵımlı seziledi. Sebebi, biz doslıq haqqında aytsaq, álbette, adamlar hám xalıqlar arasındǵı doslıqtı, tatiwlıqtı túsinemiz.

Doslıq—bul elimizdiń rawajlanıwınıń, xalıqtıń abadan turmısta jasawınıń baslı girewi. Elimizde hár túrli milletler óz ara doslıq baylanısta jasaydı. Doslıq, tatiwlıq, awızbirshilik kúsheygen sayın, elimizdiń kúsh-quwatı bekkemlenedi.

Balalar, bir-birińiz benen tatiw hám dos bolıp jasań!

1. Kósheńizde, klasıńızda qanday millet balaları bar?
2. Doslıq temasında sáwbetlesıń.

Sózlik

qaraqalpaqsha	russha	ózbekshe	qazaqsha	türkmen-she
doslıq	дружба	do'stlik	достық	dostluk
xalıq	народ	xalq	ел	halk

§ 5. BAZARDA

28-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qara háripler menen jazılǵan sózlerdi buwıǵa bóliń.

Anam menen **bazarǵa** bardıq. Bazarda hár túrli palıw **ónimleri**, qaqılǵan hám pısen miyweler kóp.

—**Anardıń** kilogramı neshe sum?

—Úsh mıń sum.

—Bizge eki kilogramm ǵoza, bir kilogramm qaq erik yarım kilogramm piste ólshep berseńiz. **Hámmesi** neshe sum boladı?

1. Súwretke qarap 5 gáp dúziń.

2. Sizler jasaytuǵın jerde qanday bazar bar?

GÚZ

Ájayıp gúz, kórkem gúz,
Kópten kúttik sizdi biz.
Seniń menen abadan,
Qúdiretli elimiz.

Kórdik barıp jaqında,
Biziń awıl baǵında.
Uwılıp pisken miyweler,
Áyne gúzdiń waǵında.

Solqım-solqım júzimler,
«Qáne meni úziń»—der.
Qizarıp tur almalar,
Saylap-saylap úzińler.

Degen gáp bar «hálekke,
Zor beredi pálekke».
Baqshamızda qawın kóp,
Qalmaysız izlep hálekke.

Ashılıptı «aq altın»,
Teńi-tayı joq altın.
Jıynamaqqa baylıǵın,
Atlanıptı márt xalqım.

(K. Aymanov)

1. Gúz máwsimi haqqında ayıp beriń.

Sózlik

qaraqalpaqsha	russha	ózbekshe	qazaqsha	túrkmentshe
gúz	осень	kuz	күз	güýz
miywe	плод	meva	миўе	miwe

Sinonimler

Seslik qurılısı hár túrli, biraq mánileri bir-birine jaqın sózlerge **sinonim sózler** deymiz. *Mısalı:* Paraxattıń minezi **awır**, ózi **salmaqlı** kórinedi.

30-shınıǵıw. Gáplerdi oqıp shıǵıń.

1. Onıń **azap shegip, qıynalıp** turǵanı belgili boldı.
2. Áziz **qarıwlı**, Álibek **kúshli**.
3. Arzayım **tez** hám **shaqqan** qıymıldaydı.
4. Bizler **úlken** jaylardıń, **náhán** tereklerdiń janınan óttik.
5. Qállibek asıqpay **sulıw** hám **shıraylı** jaza basladı.

1. Qara hárıp penen jazılǵan sózlerdiń mánilerin salıstırıń.
2. Olarǵa tiyisli sorawların qoyıń (muǵallimniń járdemi menen).

31-shınıǵıw. Sózlerdi kóshirip jazıń. Mánileri jaqın sózlerdi úlgi boyınsha jazıń.

Úlgi: ósimlik, giya, shóp.

Shıraylı, mazalı, jumıs, júzi, tez, kóp, giya, dámli, is, shóp, sulıw, miynet, jildam, mol, ósimlik, gózzal, kelbeti.

§ 6. MUĞALLIMIM USTAZÍM

32-shınıǵıw. Qosıqtı tásirli oqır hám yadlań.

MUĞALLIMIME

Muğallimim ustazım,
Bilim bergen ózińseń.
Jaynap turǵan **quyashtay**,
Baxtı kúlgen ózińseń.

Kishipeyil, álpayım,
Shın **qádirdan** ózińseń.
Aspanday keń kewilli,
Naǵız insan **ózińseń**.

Bilim hám de **ónerdiń**,
 Tasqın kúshi ózińseń.
 Meniń gózzal elimde,
 Dańq iyesi ózińseń.

(J. Dilmuratov)

1. Muğallimińizge bolğan súyispenshiligińizdi óz sózińiz benen aytıp beriń.
2. Qara hárip penen jazılğan sózlerdiń neshe buwınnan turğanın aytıp beriń.

Sózlik

qaraqalpaqsha	russha	ózbekshe	qazaqsha	türkmentshe
muğallım	учитель	o'qituvchi	муғаллим	mugallym
bilim	знание	bilim	білім	bilim

Antonimler

Mánileri bir-birine qarama-qarsı sózlerge antonimler delinedi. Mısalı: jaqsı-jaman, kóp-az, ashshı-mazalı, uzın-kelte. Dushpan kúldirip, dos jılatıp aytadı.

33-shınıǵıw. Naqıllardı oqıp, antonimlerdi tawır.

1. Batır bir óledi,
Qorqaq mıń óledi.
2. Kóz qorqaq,
Qol batır.
3. Kópke juwırǵan,
Azdan bos qalar.
4. Saǵadaǵı suw isher,
Ayaqtaǵı uw isher.
5. Awırıw azabın saw bilmes,
Tósek tartıp jatpaǵansha,

Ash qádirin toq bilmes,
Ashlıq zarın tartpaǵansha.

1. Antonim sózlerge tiyisli sorawların qoyıń.
2. Muǵallimniń járdemi menen «Kóz qorqaq, qol batır» naqlıdıń mazmunın túsiniń alıń.

34-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Antonim sózlerdiń zattıń qanday mánilerin ańlatıp turǵanlıǵın aytıp berıń.

1. Belinđi buw, jeńinđi túr, dos-dushpanıńdı sinap júr.
2. Toyǵa alıs-jaqın aǵayınlerdiń barlıǵı keldi.
3. Masqarapaz ótirikli-ıraslı sózlerdi aytıp tamashagóylerdi kúldire aldı.

35-shınıǵıw. Qosıqtı tásirli etip oqıń.

Aq buwdayı turıp sulı sepkennen,
Taza salı turıp shigin ekkennen,
Jónsiz qırq kún qayǵı-uwayım shekkennen,
Densawlıqta bir kún shadlıq jaqsıraq.

(Berdaq)

Qaraǵay emes sókit boldım,
Qartań emes jigit boldım,
Tawdan ushqan búrkit boldım,
Qonar tóbem bolǵan emes.

(Berdaq)

1. Antonim sózlerdi tawıp, tiyisli sorawların qoyıń.
2. «Qayǵı-uwayım—shadlıq» sózleriniń mánisin aytıp berıń.

36-shınıǵıw. Berilgen atlıqlardıń antonim sınarların tawıp jazıń.

dos —	ómir —
qayğı —	kún —
garri —	bas —
bay —	jer —

37-shınıǵıw. Tómente berilgen sózlerdiń antonimlerin tawıp gáp qurap jazıń.

Íras — ..., dushpan — ..., kóp — ..., tereń — ..., márt — ...

§ 7. PAXTA — XALÍQ BAYLÍǴÍ

38-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdiń astın sızıp, ana tilinizge awdarıń.

Gúz keldi. Atızlarda paxtalar appaq bolıp ashılıp tur. **Paxta** — xalıq baylıǵı. Paxtanıń bir gramın da zaya etpewimiz kerek. Paxtadan kiyim-kenshekler islenedi. Shigitinen **may, sabın, gúnjara** alınadı.

39-shinigiw. Qosıqtı tásirli etip oqıń hám mazmunın sóylep berin.

MEN DIYQANMAN

Men diyqanman!

Men diyqannın ulıman,

Ata-tegim gedey diyqan burınnan,

Daqıl egip Ámiwdárya boyına,

Altın gúzde qızıl qırman suwırǵan.

Men diyqanman!

Kóp ádiwlep jer meni,

Óziniń keń qushaǵında terbedi,

Jer hám Ana juldız bolıp jolımda,

Mendegi kóp gózzallıqtı kór dedi.

Men diyqanman!

Jumis etip, jumsap jaslıq jigerdi,

Qanday baxıt xızmet etiw bul elge!

Erkin miynet, húrmet, ziynet, sap hawa,

Meni de márt diyqan etip jiberdi.

Men diyqanman!

Diyqan maǵan janajan,

Meni izleseń paxtazardan tabasań,

Meniń diyqan ekenimdi dálillep,

Atızlarda ırǵalıp tur ǵawasham.

(T. Qabulov).

1. Diyqan ne menen shuǵıllanadı?
2. «Paxta — xalıq baylıǵı» degende neni túsinesiz?
3. Paxtadan qanday ónimler alınadı?

Túbir hám qosımta

Sózdiń tiykarǵı máni bildiretuǵın bólegin **túbir sóz** deymiz. *Mısalı:* kitap, qálem, taw, qala, ana, apa, aǵa.

Túbir sózge jalǵanıp qollanılatuǵın sóz bóleklerin **qosımta** deymiz.

Qosımtalar sóz túrlewshi hám sóz jasawshi qosımtalar bolıp ekige bólinedi.

40-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qara hárıp penen jazılǵan sózlerdiń túbirlerin tabıń.

1. **Jaqsılıq** jerde qalmaydı. 2. Dáslep **oıla**, keyin sóyle. 3. Oyshi oylaǵansha, **táwekelshi** isin pitkeredi. 4. Ónerli qol harımas, **ónersiz** qol jarımas.

41-shınıǵıw. Berilgen sózlerdi túbir hám qosımtaǵa ajratıp aytıp berıń.

Teńizde, japıraqlar, suwshi, baǵman, qaharmanlıq, sawınshi, járdemshi.

42-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Túbir sózlerdi aytıp berıń.

1. **Suw — zer, suwshi — zerger.** 2. **Aqıl** jasta emes, basta. 3. **Aqıllı** ózin, aqılsız dostın ayıplar. 4. **Ilim —** aqıldıń shıraǵı. 5. **Ilimsiz** bir jasar, **ilimli** mıń jasar.

1. Qara hárıp penen jazılǵan sózlerdiń astın sızıń.
2. Tiyisli sorawların qoyıń.
3. Olardıń mánilerin túsindirıń.

43-shinigiw. Oqirñ. Qara háríp penen jazılğan sózlerdegi qosımtalardı anıqlañ.

Mektep— bilim oshağı. Men **mektepten** keldim. Dos-tım **mektepke** bardı. Bizler demalıń kúnleri **mektepti** abadanlastırıwǵa járdemlestik. **Mektebimizdiń** baǵın ja-bayı shóplerden tazaladıq.

44-shinigiw. Tómendegi túbir hám dórendi sózlerdi qatnastırıp gáp qurañ.

Qosıq-qosıqshı, suw-suwshı, súwret-súwretshı, salı-salıkesh.

Úlgi: Sultanbek bayram keshesinde qosıq ayttı. Ol keleshekte belgili qosıqshı bolmaqshı.

45-shinigiw. Oqırñ. **Gúl, baǵ,** siz sózinen jasalğan sózlerdiń mánilerin túsindirirñ.

Gúlshı, sızılma, baǵman, sızǵısh, baǵsha, gúlli, sızıq, gúllen.

46-shinigiw. Berilgen sózlerdi túbir hám qosımtaǵa ajratıp aytp berirñ.

Liceyge, joldaslar, baǵman, ǵayratlı, muzdıń, dápterim, quslar, járdemge, tolqınlar, jazıwshı, úyrengeń, jumısshı, kitaptan, paxtakesh, úyde.

47-shinigiw. Krossvordtı sheshirñ.

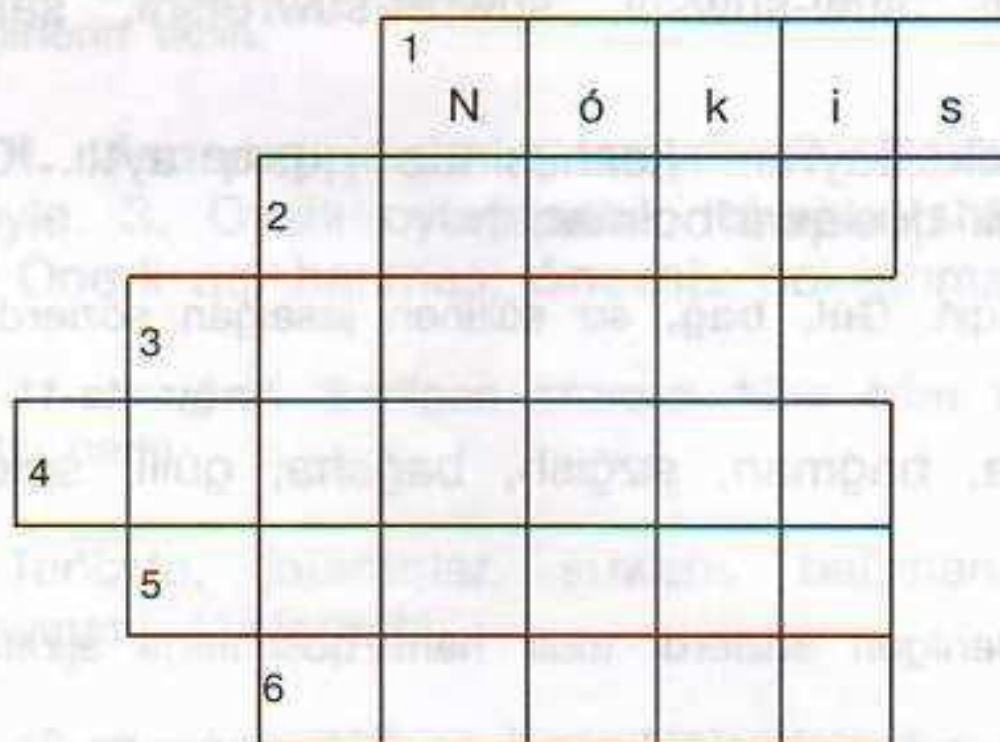
1. Qaraqalpaqstan Respublikasınıń paytaxtı.
2. Ózbekstan Respublikasınıń gerbindegi qustıń atı.

3. Sabaq ótiletuǵın jer.
4. Demalıǵ kúni.
5. Jumbaqtıń sheshimi.

Tas bolıp túser,
Suw bolıp sıńer.

6. Jumbaqtıń sheshimi.

Kewilińe shashıp nur,
Hár qaǵazı sóylep tur.

Krossvordtıń juwabın dápterıńızge jazıń.

48-shınıǵıw. Berilgen sózlerdi baylanıstırıp gáp qurań, hárбір sózdiń keynine tiyisli qosımtalardı jalǵań.

1. Ilim, ilimiy, jumıs, isleydi.
2. Dáwlet, sport zal, bardı.

3. Mektep, Shılıpq, oqıw, sayaxat, bar.
4. Muǵallım, barlıq, oqıwshı, kelgen, orın, tur.
5. Azizbek, baqsha, bar.
6. Biz, muzey, klass, bar.

§8. SHAÑARAQ AǴZALARINIŇ JUMIS KUNI

49-shınıǵıw. Súwretke qaraıp tekst dúziń.

Ata-anańızdıń kásibi haqqında aytıp beriń.

50-shınıǵıw. Tekstti tásirli etip oqır.

Hámmemiz azanda erte oyanamız. Azanǵı shınıǵıw-lardan soń shay ishemiz. Aǵam kishi kárxanasına, apam emlewxańa jumısqa ketedi. Ájaǵam universitetke oqıwǵa ketedi. Men mektepke baraman. Ájapam sol mektepte muǵallım bolıp isleydi. Keshqurın hámmemiz dasturqan átirapında jıynalamız.

1. Mazmunin sóylep beriň.
2. Özleriňizdiň şaňarağıňyz haqqında aytıp beriň.

51-shiniýiw. Qosıqtı kórkemlep oqıń.

ÓNERLI BOLĞIM KELEDI

«Ónerliniň qolı altın»,
Degen xalıqta naqıl bar.
Qollansań sonı turmısta,
Sende de balam aqıl bar.

Dep aytqanı aǵamniň,
Saqlandı bάρha yadımda.
Hátteki, onı eske aldım,
Atlaǵan hárbir adımda.

Waqıt ótti birazdan,
Boyıma jiger keneldi.
Úyrendim hám de mektepte
Aǵam aytqan ónerdi.

Ólshep kesip taqtaydan,
Tegislep oyaq-buyaǵın.
Shegeledim puqtalap,
Ornalastırıp tuyaǵın.

Demek, stul otırdım,
Bunıń da mine pitkeni,
Aǵamniń da usı eken,
Áwelden mennen kútkeni.

(S. Pirjanov)

1. Qosıqta qaysı kásip haqqında sóz etilgen?
2. «Ónerliniń qolı altın» degen naqıldıń mánisin túsindirip beriń.
3. Qálegen eki kupletin yadlap alıń.

52-shınıǵıw. Ózlerińizdiń shańaraǵıńız haqqında kishi tekst dúziń.

Dórendi sózler

Túbir sózge sóz jasawshı qosımtanıń jalǵanıwı arqalı dóregen jańa mánili sóz dórendi sóz dep ataladı. Mısalı: Xızmet-ker, as-paz, ań-shı, oqıw-shı, paxta-kesh.

53-shınıǵıw. Berilgen sózlerdi oqıń. Dáslep túbir, soń dórendi sózlerdi jazıń.

Suw, dárya, aspaz, oyınshıq, baǵman, súwretshi, ilimpaz, basshı, ańshı, oqıtıwshı.

54-shınıǵıw. Tekstti oqıń. Túbir sózlerdi tawıp kóshirip jazıń.

NÓKIS

Qaraqalpaqstan Respublikasınıń paytaxtı — Nókis qalası. Qala jıldan-jılǵa gózzal túske enbekte. Paytaxtta babalarımız Berdaq hám Ájiniyazdıń, Mırza Ulıǵbektiń estelikleri qalanıń sánine sán qosıp tur. Ásirese, I.V.Savickiy atındaǵı kórkem óner muzeyi dúnya júzi sayaxatshılarınıń háwes penen tamashalaytuǵın ornına aylanǵan. Onda ata-babalarımızdıń júz mıńnan aslam

biybaha miyrasları saqlanğan. Siz de demalis kúnlerinde ata-anańız yaqi doslarıńız benen sayaxat qılsańız úlken ruwxıy baylıqqa iye bolasız.

1. Nókis qalasında keyingi jılları salınğan imaratlar haqqında aytıp berıń.
2. Awılıńız haqqında da sáwbetlesıń.

55-shınıǵıw. Berilgen túbir sózlerdi dórendi sózlerge aylandırıp jazıń.

Mısalı: Bas-basshı, baslıq, basqarma.

Bas, jumıs, taza, is, qala, jaz, pille, oqı, suw.

56-shınıǵıw. Tekstti oqıń. Úlgige qarap qara hárıp pener jazılğan sózlerdi dórendi sózge aylandırıp jazıń.

Úlgi: qus, qusshı.

AQQUTAN

Quslardıń patshasında atız ishinde bir náhán **aqqus** áwdiyip, hár ayaǵın annan-sannan bir atlap emin-erkin júr. Kók qutan menen sarı qutanlardı kóp mártebe kórgenmen. Bul aqqutan eken. Men jasap turǵan jerde aqqutandı birinshi mártebe ushıratıwım. Bul qustı úrkitpeń — dep balalarıma hám sol jerdegi **ańshı**larǵa eskerttim. Sonnan baslap **salı** atızdıń iyesi men bolsam ekinshi iyesi aqqutan boldı... Aqqutan atızǵa qut-bereke alıp keledi. Sol jılı salımız mol bolıp, altın gúzde qırmar tawday bolıp úyildi.

§9. KIM BOLSAM EKEN?

57-shiniğıw. «Kim bolsam eken» temasında qısqasha bayan jazıń.

KIM BOLSAM?

Ármanlarım meniń sheksiz,
Qaysı biri eter nesip.
Vrach, ustaz, gezsem teńiz,
Hámmesi de maqul kásip.

Ushqısh bolıp diń hawada,
Samolyotta ushsam deymen.
Sapar etip alıslarǵa,
Mánzillerdi qushsam deymen.

Ustaz bolsam balalar menen,
Baxıt gúlin tere bilgen.
Sır shertisip tomlar menen,
Keleshekti kóre bilgen.

Diyqansılıq ata kárim,
Oylanaman diyqan bolsam.
Bosqa ketpey mańlay terim,
Watanımnan alǵıs alsam.

Berilemen oylarǵa kóp,
Shofyor bolsam qalay bolar?!
Bul kásip te emes ǵoy shep,
Kúter seni aydın jollar.

Shayır bolıp shıqsam eger,
Qosıq, dástan jazar edim.
Hámme tanıp sálem berer,
Qatarımnan ozar edim?!

Ya ilimpaz bolsam ba eken,
Oylap tabar jańalıqtı.
Árman, tilek sheksiz eken,
Kúser bārha «danalıqtı».

(V. Mayakovskiy)

1. Súwretlerde qanday kásip iyelerin kórip turıpsız?
2. Siz qaysı kásipti eń zárúr dep oılaysız?
3. Mektepti pitkerip qanday kásip tańlamaqshısız?

Sózlik

qaraqalpaqsha	russha	ózbekshe	qazaqsha	türkmenşe
shayır	поэт	shoir	ақын	şahyr
ustaz	наставник	ustoz	ұстаз	ussat
aspaz	повар	oshpaz	аспаз	aşpez

58-shınıǵıw. Kásipke baylanıslı sózlerdi óz ana tilińizge awdarıń.

Oqıtıwshı, shıpaker, tergewshi, zerger, qurılısshı, satıwshı, aspaz.

59-shınıǵıw. Tómendegi sorawlarǵa juwap jazıń.

1. Siz keleshekte qaysı kásip iyesi bolmaqshısız?
2. Ne ushın bul kásipti tańladıńız?

3. Ata-anañızdıń siz tańlağan kásipke kózqarası qanday?

4. «Meniń súygen kásibim» temasında kishi tekst jazıń.

Qospa sózler ózgesheligine qaray 4 túrli boladı.

1. Birikken qospa sózler: tasbaqa, baspasóz,
2. Dizbekli qospa sózler: sarı may, biyday reń,
3. Jup sózler; jeti-segiz, qazan-tabaq,
4. Qısqarğan sózler; QR, NMPI, QMU.

Birikken qospa sózler

Mánisi hám jazılıwı jaǵınan birotala birigip ketken sózlerdi **birikken sózler** deymiz. *Mısalı:* Ámiwdárya, suwqabaq, qolǵap.

60-shınıǵıw. Berilgen sózlerden birikken sózlerdi kóshirip jazıń.

Atqulaq, ayaq kiyim, asqazan, Qırq qız, Alpamıs, Sultanbek, Ázizbek, temir jol, Gúlkumar.

61-shınıǵıw. Gáplerdegi birikken qospa sózlerdi tawıp, óz aldına kóshirip jazıń.

1. Qaraqalpaqstanda Taxtakópir, Qaraózek, Xojeli, Qońırat h.t.b. rayonlar bar. 2. Biziń awıl Altınkólde. 3. Dawıtkólde aqqutan, kókqutan júdá kóp. 4. Murat kóp jıldan beri radiotexnik bolıp isleydi. 5. Tasbaqa basqalardan arqasındaǵı tası arqalı saqlanadı. 6. Qalamızda jańa avtopark salındı.

62-shınıǵıw. Usı sózlerdi qatnastırıp gáp qurań.

Qızketken, Taqıyatas, Aymurat, Ámiwdárya, atqulaq, jolbarıs, palawqabaq.

63-shınıǵıw. Qosıqtı oqırń, birikken sózlerdi anıqlań.

KIRPI

Arqasında tikenı,
Hesh nárseden seskenbes.
Awqat izlep shıǵadı,
Quyash batıp bolsa kesh.

Kórip qalıp dalada,
Tikeninen qorqtıq biz.
Ustaz ayttı, qorqpańlar,
Kiriptiken zıyansız.

(T. Eshanov)

1. Kirpitikenniń súwretin salıń.
2. Kirpitiken ne menen awqatlanadı?
3. Kirpitiken haqqında aytıp berıń.

64-shınıǵıw. Sózlik diktant jazıń.

Qarataw, birqazan, belbew, buzawbas, alabuǵa, qurbaqa, asqazan, qaraqalpaq, termometr, kirpitiken.

65-shınıǵıw. Oqırń. Birikken sózlerdi anıqlań.

1. Meniń kempir apam Qaraózekten keldi. 2. Ellikqala, Topıraqqala, Qızılqalalar Qaraqalpaqstanniń eski qalaları.

3. Aytmurat úyde tasbaqa bağıp atır. 4. Biybinazdıń túyetawıǵı shóje shıǵardı. 5. Menshik jerimizge palaw-qabaq, asqabaq hám ayǵabaǵar ektik. 6. Bizler erteń Topıraqqalaǵa sayaxatqa shıǵamız.

66-shınıǵıw. Baǵananıń eki tárepinde berilgen túbir sózlerdi mánisine qaray biriktirip qospa sóz jasań.

Sultan	baqa
at	bew
qol	bek
bel	qulaq
tas	ǵap
as	baǵar
ayǵa	qabaq

§ 10. QARAQALPAQ TILIN ÚYRENEMIZ

67-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Óz ana tilinizge awdarıń.

Bizler ekinshi klastan baslap qaraqalpaq tilin úyrenemiz. Sebebi, biz Qaraqalpaqstan Respublikasında jasaymız. Qaraqalpaq tili — mámleketlik til esaplanadı. Házir qaraqalpaq tilinde erkin sóylep, qátesiz jaza alamız.

68-shınıǵıw. Qosıqtı oqıp shıǵıń, úsh kupletin yadlap kórkemlep aytıp berıń.

TUWISQANLIQ

Tariyxlarǵa gúwali sóz,
Hárbir dártke dawalı sóz,

Kiyeli sóz, duwali sóz,
«Tuwisqanliq-tuwisqanliq!»

Ar-namıs, hújdanı sherik,
Malı menen janı sherik,
Tamırında qanı sherik,
Xanalas sóz «Tuwisqanliq».

Bir tandırğa nan japtırğan,
Mútáj zatińdı taptırğan,
Biymezgil esik qaqtırğan,
Tuwisqanliq, tuwisqanliq.

Ózbekti óz aǵam etken,
Ullı baxıt inam etken,
Bir qazanda as demletken,
Bawır basqan, tuwisqanliq.

Suwımdı saǵalas etken,
Elimdi aralas etken,
Türkmenge namalas etken,
Qardashi kóp, tuwisqanliq.

Qazaqlarğa tay soyǵızǵan,
Qırǵızlarğa qoy soyǵızǵan,
Úy tiktirip, bas qoyǵızǵan,
Tuwisqanliq, tuwisqanliq.

Asılǵanda jaw jaǵadan,
Shaqırǵanda ana-Watan,

Tuwılǵanday bir anadan,
Jawǵa shapqan, tuwısqanlıq.

(I. Yusupov)

1. «Tuwısqanlıq» sózi neni ańlatadı?
2. Qaraqalpaq, ózbek, qazaq, túrkmen tuwısqan xalıqlar ekenin túsindirip beriń.

Sózlik

qaraqalpaqsha	russha	ózbekshe	qazaqsha	túrkmenshe
tuwısqanlıq	родствен- ность	qarindosh- lik	бауыр- мандық	garyndaşlyk
watan	родина	vatan	отан	watan
satiwshı	продавец	sotuvchi	сатушы	satyjy

69-shınıǵıw. Jańıltıplashlardı dawıslap oqıń.

Aq shóje, sarı shóje, qızıl shóje,
Anaw shetki biziń shóje,
Qaysısı siziń shóje,
Qaysısı biziń shóje...

Dizbekli qospa sózler

Dizbekli qospa sózler bólek-bólek jazılǵanı me-
nen bir máni bildiredi. Olar zattıń atın, sının, háre-
ketin, sanın, sonday-aq, mákeme, jer suw, gazeta-jur-
nallardıń atların bildirip keledi. *Mısalı:* Kegeyli rayonu,
balalar baqshası, jigirma bes.

70-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Dizbekli qospa sózlerdiń astır sızıń.

1. Nókiste temir jol vokzalı bar. 2. Keshe awıl xojalıǵı boyınsha májilis boldı. 3. Barlıq balalar jaslar sarayına jıynalıp, Jańa jıl bayramına tayarlıq kórdi. 4. Nókiste orıń bir qabatlı miymanxana, jeti qabatlı pochta bar.

71-shınıǵıw. Oqıń, mazmunın sóylep berıń. Dizbekli qospa sózlerdi tawıp, jazılıwın bilip alıń.

BAGMAN MENEN BALALAR

Sayıt aǵa kóp jıldan beri baǵmanshılıq etedi. Onıń baǵına barsań shıqqıń kelmeydi. Hár jılǵı xojalıqqa bergen tabısın aytıp ada ete almaysań. Onıń miyweleri sonday zúraátli, úlken hám mazalı boladı. Balalar Sayıt aǵanıń baǵına baradı. Sayıt aǵa balalardı kútip alıp, baǵdaǵı ósip turǵan túrli miywe aǵashları menen tanıstırıp, bılay dedi:

— Mınalar: alma, ánjir, júzim, qáreli, erik, shabdal miywe aǵashları, — dedi.

— Mınalar: aq terek, qara tal, gújim, aq tal — jemissiz aǵashlar, — dedi.

Bir bala:

— Mınalar ne, ata? — dep baǵdaǵı ósip turǵan gúllerdi kórsetti.

Sayıt aǵa:

Bular—gúller, balalarım. Mınaw, qıp-qızıl bolıp turǵan qızıl gúl, mınaw sarı gúl, páshek gúl, nazbay gúl, paxta gúl, — dedi. Bulardıń barlıǵı tuqımnan ósedı. Tuqımı gúzde pisedi.

—Balalar, sizler keleshektiň baǵmanlarsız. Baǵ egiň. Gúl ósiriň. Diyqanshılıq etiwdi úyreniň! Mektepte, úyleriňe gúl kógertiň. Bulardiň densawlıqqa paydası bar, — dedi Sayıt aǵa.

Balalar gúzde kelip, gúllerdiň tuqımın jıynastı, keyingi jılı egiletuǵın miywe nállerin kóteristi. Gúldi, nálsheni qalay etip egiwdi baǵmannan úyrendi. Báhar shıǵıwı menen balalar mektepke miywe aǵashların hám gúller ekti. Sayıt aǵa kelip balalarǵa:

—Raxmet, balalarım! Baǵ penen gúl egiwdi endi ózleriň dawam ettire beriňler, — dedi.

1. Sayıt aǵanıň baǵında neler bar?
2. Úyińizdiň aldında qanday miyweler ósip tur?

Sózlik

qaraqalpaqsha	russha	ózbekshe	qazaqsha	türkmen she
baǵman	садовник	boǵbon	бағшы	bagban
nál	саженец	nihol	нәл	nahal
lázzet	удовольствие	lazzat	ләззет	lezzet
ánjir	инжир	anjir	әнжір	injir

§11. SPORT, SPORT, SPORT

72-shınıǵıw. Kóshirip jaziň. Atlıq sózlerdi tawıp sorawların qoyıň.

Sport penen bárqulla shuǵıllanıw kerek. Ol denemizdi shınıqtıradı.

Men kórkem gimnastika menen shuǵıllanaman. Dostım voleıbol oynaydı.

Inim biyiklikke sekiredi. Sultan uzınlıqqa sekiredi. Klasıslarım futbolǵa qızıǵadı.

73-shınıǵıw. «Men qızıqqan sport túri» temasına qısqasha tekst dúziń.

74-shınıǵıw. Qosıqtı tásirli etip oqıń hám yadlań.

QARAQALPAQ ELINDE

Som polattan bilegi,
Elim dep janǵan júregi,
Sportımızdıń tiregi,
Qaraqalpaq elinde.

Ózbekstan bayraǵı
Kóteriler joqarı,
Tay bokstıń sárdarı,
Qaraqalpaq elinde.

Bes ret jeńip jáhanniń
Chempioni atandıń,
Bahadır ulı Watanniń,
Qaraqalpaq elinde.

Jáhánde joq teńi-tayı,
Jeńimpaz bolǵan udayı,
Erkin eldiń Erkinbayı
Qaraqalpaq elinde.

(Á. Ótepbergenov)

1. Qosıq kim haqqında?
2. Sportshı haqqında nelerdi bilesiz?
3. Elimizdi dúnyaǵa tanıtqan sportshılar haqqında ayıp beriń.

Atlıq

Zattıń atın bildiretuǵın sózlerdi atlıq deymiz. Atlıq sózlerge kim? yamasa ne? degen sorawlar qoyıladı.

Adam mánisin bildiretuǵın atlıqlarǵa **kim?** degen soraw, al adamnan basqa zatlarǵa **ne?** degen soraw qoyıladı. *Mısalı:* Dáwletmurat, Húrliman, qoyan, iyt, qálem.

75-shınıǵıw. Oqıń. Sorawlardıń ornına kerekli sózlerdiń tiyislin qoyıp kóshirip jazıń.

1. Nawqas adamdı (kim?) emleydi.
2. (kim?) úkeleri menen parkte qıdırıp júrdi.
3. (ne?) — aqıldıń shıraǵı.
4. (kim?) sabaqtı qızıqlı etip ótedi.
5. Adamǵa jaǵımlı (ne?) esip tur.

Kerekli sózler: samal, muǵallım, Aygúl, bilim, shıpaker.

76-shınıǵıw. Tórende berilgen atlıq sózlerge gáp qurap jazıń.

Arzayım, qala, perzent, oqıw, ilim, telefon.

77-shınıǵıw. Qosıqtı oqıń. Ishinen atlıq sózlerdi tawıp, soravların qoyıń.

Qıs

Hawa rayı ózgerip,
Baslandı qıs kúnleri.
Suwıq samal, ızǵırıq,
Ayaz boldı túnleri.

Úy aldına qarasam,
Aq tawlarday úyilgen.
Shópler menen terekler,
Aq kiyimnen kiyilgen.

(T. Eshanov)

Konkret hám abstrakt atlıqlar

Konkert atlıqlar—obyektiv dúnyadaǵı konkret predmetlerdiń, tiri jánliklerdiń, sonday-aq, sanawǵa bolatuǵın hár qıylı qubılıslardıń atın bildiretuǵın atlıqlar. *Mısalı:* dárya—dáryalar, jarıs-jarıslar, kórgizbe, oyın.

-ma, -aq, -k, -ıq, -ǵı, -ǵısh, -in, -maq qosımtalar feyil sózlerge jalǵanıp, konkret atlıqlardı jasaydı. *Mısalı:* qatlama, jawın, sızıq.

Abstrakt atlıqlar—hár qıylı abstrakt túsiniklerdiń (sapa, qásiyet, háreket, hal-jaqday) atamaların bildiretuǵın atlıqlar. *Mısalı:* gózzallıq, shıdamlılıq. Tuwra máni-de kelgende kóplik sanda qollanıladı, sanaq sanlıqlar menen dizbeklespeydi.

-lıq, -shılıq, -ısh, -ıs, -im qosımtaları atlıq, kelbetlik, feyil sózlerge jalǵanıp, abstrakt mánili atlıqlardı jasaydı. *Mısalı:* molshılıq, bilim, aytıs.

78-shınıǵıw. Berilgen gáplerdi kóshirip jazıń. Abstrakt atlıqlardı tawıp astın sızıń.

1. Densawlıq — tereñ baylıq. 2. Birlik bar jerde tirilik bar. 3. Ótirik penen ırastır arası tórt eli. 4. Haqıy-qatlıq — hadal júrektiñ joldası. 5. Durıslıqqa zawal joq. 6. Bilim — aqıldıñ shırağı. 7. Ádep — insan kórki.

79-shınıǵıw. Oqır. Dórendi atlıqlardı tawıp, olardıñ qaysısı konkret, qaysısı abstrakt atlıq ekenligin aytır.

1. Hár bir jumısshınıñ tapsırılǵan jumısqı juwapkershiligi arttırıladı. 2. Ayırım jumısshılar tárepinen jiberilgen kemshilikler dárhal dúzetilip barıladı. 3. Bulardıñ hámmesi paxtanıñ zuráátliligini arttırıw, az ǵárezet jumsap, kóp ónim alıw esabınan bolıp otır. 4. Hár bir gektar jerge egilgen eginniñ zuráátliligini arttırıw xojalıqtıñ hár bir xızmetkerleriniñ dıqqat orayında turıptı. 5. Bul súrilgen jerlerdi egiske tayarlawda ilim hám texnikanıñ jetiskenliklerinen keńnen paydalanıladı.

§ 12. ERTEKLER ELINE SAYAXAT

80-shınıǵıw. Ertekti oqıp mazmunın sóylep berir.

TÚLKI, TASBAQA HÁM TASKENE

(Qaraqalpaq xalıq ertegi)

Bayaǵıda bir túlki hiylekerlik etip, taskene menen tasbaqanı shaqırıp alıp, olarǵa:

— Úshewimiz sherik bolıp, diyqansılıq eteyik. Sizler maǵan tek járdemshi bolsańız bolǵanı, al qalǵan jaǵınıñ bárin ózim isleymen, — depti. Olar da kelisim beripti. Sóytip, úshewi bir kúnge wádelesip, bir dáryanıñ quyar

jerine barıp, bir tanap jerdi ólshep alıp, tórt múyeshine qazıq qağıp belgilepti. Onnan soń túlki suwmańlap:

— Men mina awıldan gúnde ağash, moyıntırıq hám pazna sorap ákeleyin, sizler azı-kem kúte turıńlar, — deydi de ózi ketip qalıptı. Túlki sol ketkennen qayıp kelmepti. Túlki kelmegennen soń, tasbaqa menen taskene oylasıp:

— Endi bul jerdi taslap ketsek bolmas, ne de bolsa, táwekel, tarını ege bereyik, — dep ekewi sherik bolıp tarı egipti. Al, túlki bolsa, bular ne qılar eken dep sırttan hárwaq bir xabar alıp júre beripti.

Gúz bolıptı. Tarı pisipti. Tasbaqa menen taskene pisken tarını orıp qırmandı qızıllap, buyırsa búgin keshte qırman súzemiz dep niyet etip otırsa, bayağı túlki qabın ıynine salıp jalaqlap:

— Qırman tassın, joralar, qáne, keliń qırmandı súzeyik! — dep tayın bolıptı. Sol waqıtta tasbaqa menen taskene buğan hayran bolıp:

— Seniń qırman menen ne jumısıń bar? — depti. Túlki daw shıgarıptı, daw kópke sozılıptı.

— Men de usı qırmangá sherikpen! — depti túlki. Bugan tasbaqa ashıwlanıp:

— Túlki jora, bunıń qalay? Egisinde joqsań, orańında joqsań, seniki jónsizlik! — depti. Sonda túlki qağılğan qazıqtı kórsetip:

— Men ózim bas bolıp, mına jerdi ólshep, qazıq qağıp, belgiledim. Durıs pa? Aytıń, qáne mına qazıqtı kim qaqtı? — dep tasbaqa menen taskeneni sózden utajaq bolıptı. Sonda taskene aqıllılıq etip:

— Olay bolsa, qáne úshewimiz juwırsamız. Kim burın ozıp kelse, qırmandı sol alsın, — dep usınıs etipti. Túlki bul usınısqa kútá quwanıptı.

— Men túlkiden ozıp kelemen, al sen de ilajın tabarsań, — depti taskene tasbaqağa. Tasbaqa da bul sózge túsınıp:

— Jaqsı! — dep kelisim beripti. Úshewi bir dalańlıqqa shıǵıp juwırsatuǵın jerge barıptı. Túlki ortada, tasbaqa oń jaqta, taskene shep jaqta turıptı. Túlki juwırar waǵında oń jaǵına bir qarap, shep jaǵına bir qarap, quyırǵın tawlap jiberipti. Sol waqıtta taskene shaqqanlıq etip túlkiniń quyırǵına jabısıp alıptı. Túlki hámmeden burın kelgenine maqtanıp, quyırǵın qırman betke qaray tawlay bergeninde, taskene art betinde turıp:

— Túlki jora, arman tur, tap sen burın ozıp kelgendey, kóziń hesh nárseni kórmeydi ǵoy. Yamasa kishkeneniń jazıǵı bar ma? — dep shawqım salıptı. Túlki artına qarasa, taskeneniń qırmannıń ústinde mardıyp otırǵanın kóripti. Túlki hayran qalıp:

— Sen qashan kelip qaldıń? — deydi.

— Meniń kelgenim qashshan. Demimdi alıp otırғанım da biraz waqıt boldı. Sendey quyıqtı tawlap júreyi be? — deydi.

Túlki taskeneniń qalay burın kelgenine hayran bolıp pánt jep, ne qıların bilmey tursa, moynı sala qulas bolıp, tarbańlap kiyatırған tasbaqanı kóredi. Pánt jep turған túlki tasbaqadan:

— Sen nege keshiktiń? — dep soraydı. Sonda tasbaqa túlkige:

— Hey túlki jora, sorama, bir-birewge dos bolған soń, dostıńdı ólimge qıymaydı ekenseń. Seniń ushır ótirik aytıp, uw jalap óldim azarda bir báleden qutılıp kiyatırman. Dostım júrimiń bar eken.

— Ol qanday bále? — dep soraydı túlki. — Aytshı dostım? Tasbaqa túlkige:

— Astında atları, qolında búrkitleri, izinde tazıları ba bes-altı ańshı seniń izińdi kórip quwıp kiyatırған eken. Olar meni kórip toqtadı da:

— Túlkini kórdiń be? — dep soradı. Ólmey kórdim dep aytaman ba? Men ańshılardı góne bir izge salıp aldap jiberdim. Biraq tazıları sonday izshil eken. Sirá seni tap-pay, tınıshlanbas dep qorqaman. Paydalısı sol: — Sen bul jerde kóp turma, tezirek basıńnıń ğamın je, dostım. Aqılımdı alsań, bul jerden házir ket! — dep óziniń ańshılardı «kórgen jaǵın» kórsetedi.

Sol waqıtta túlkige «tishqan tesigi miń teńge» bolıp kirerge tesik tappay, qayda keterin bilmey alırıap, taskeneden aqıl soraydı. Túlkiniń tez ketiwin kútip turған taskene:

— «Bilay qaray ket» — dep ańshılar kóp júretuǵın jaqqa qolın silteydi. Túlki qorıqqanına hawlıǵıp, qabına da qaramay tura qashadı. Sonda tasbaqa qashıp baratırǵan túlkiniń izinen:

— Túlki jora, qabına az ǵana kewsen salıp bereyin, alıp ket! — dep baqıradı. «Qap dep júrip, qápelimde sap bolıp qalarman. Qabı da qurısın, tarısı da qurısın», — dep túlki artına da qayırılmaptı. Sol ketisinen zımǵayıp bolıp ketipti.

Sóytip, tarı qırmandı miynet etip mańlayın terletken tasbaqa menen taskene teńdey etip bólisip alıptı.

1. Ertekti oqıp shıǵırń. Túlki, tasbaqa, taskene qalay sherik bolǵan?
2. Tasbaqanıń túlkini qorqıtqan sózlerin oqıp mánisin túsindi-riń.
3. Óngen zúraáttıń kimge tiyisli ekenin, óz sózlerińiz benen ayıp beriń.
4. Tasbaqa, túlki, taskene neniń ústinde tartıstı?
5. Tasbaqa menen taskene qırmandı qalay bólisip aldı?

Este saqlań:

günde—jer súriw quralı.

moyıntırıq—gündeni tutastırıwshı qural.

pazna—gündeni jerge sińiretuǵın, temirden islengen qural.

Sózlik

qaraqalpaqsha	russha	ózbekshe	qazaqsha	türkmen-she
ertek	сказка	ertak	ертегі	erteki
túlki	лиса	tulki	түлкі	tilki
sherik	соучастник	sherik	жолдас	ýan-ýoldaş
qırman	урожай	xirmon	қырман	harman

81-shınıǵıw. Gáplerdi kóshirip jazıń. Seplik jalǵawları menen ózgergen atlıq sózlerdi anıqlań.

Ájapam menen kitap dúkánına bardıq. Ol jerde «Qaraqalpaq xalıq ertekleri» degen kitap satıp aldım. Kitap sonday qızıqlı eken. Tap sıyqırılı álemge túsip qalǵanday boldım. Bos waqıtında kitabımnan kóz úze almadım. Sońǵı betin oqıp bolǵánsha asıqtım. Balalar, sizler de kóbirek ertek kitaplar oqıń. Sebebi, ertekler jaqsılıqqa jeteleydi.

82-shınıǵıw. Jazıń. Atlıq sózlerdi tawıp, astın sızıń.

Qaraqalpaq hayal-qızlarınıń ayrıqsha kiyimleriniń bir túri — sáwkele.

Sáwkele — naǵıs penen kestelep tigilgen, hár túrli altın-gúmis penen bezelgen hayal-qızlardıń bas kiyimi. Bul batır qızlar kiyimi retinde «Qırq qız», «Alpamıs» usaǵan xalıq dástanlarında ushırasadı.

Atlıqtıń seplenıwi

Atlıq sózlerdiń seplik jalǵawları boyınsha ózgeriwin atlıqtıń seplenıwi deymiz.

Atlıqtıń seplenıw úlgisi

Seplikler	Sorawları	Atlıqlar	Seplik qosımtaları
1. Ataw	kim? ne?	bala kitap	—

2. Iyelik	kimniń? neniń?	bala kitap	-niń -tıń
3. Barıs	kimge? nege? qayaqqa?	bala kitap mektep	-ğa -qa -ke
4. Tabıs	kimdi? neni?	bala kitap mektep	-nı -tı -ti
5. Shıǵıs	kimnen? neden? qaydan?	bala kitap mektep	-dan -tan -ten
6. Orın	kimde? nede? qayerde?	bala kitap mektep	-da -ta -te

83-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Toǵay sóziniń qalay ózgergenine itibar beriń.

1. Toǵay — xalıq baylıǵı. 2. Bizler qalıń toǵaydıń ishın araladıq. 3. Adamlar demalis kúnleri toǵayǵa barıp dem aladı. 4. Toǵaydı tamashalaw adamǵa lázzet baǵış etedi. 5. Toǵayda hár túrli aǵashlar ósedı. 6. Keshke jaqın toǵaydan úyimizge qayttıq.

84-shınıǵıw. Berilgen naqıllardı oqıp, mánisin túsindirip beriń.

1. Miynet túbi ráhát, qırman túbi bereket. 2. Miynetsiz ráhát joq. 3. Tazalıq — densawlıqtıń girewi. 4. Atalar sózi — aqıldıń kózi. 5. Awzı ala heshkim menen dos bola almaydı.

Ataw sepligi

Ataw sepliginiń sorawları: **kim? ne? kimler? ne-ler?** Bul sepliktiń arnawlı jalǵawı bolmaydı. *Mısali:* kitap, kitaplar, adam, adamlar.

85-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerdi tiyisli sorawların qoyıń.

1. **Gáwhar** sabaqqa jaqsı tayarlandı. 2. **Muǵallım** klastaǵı oqıwshılardıń qatnasın barladı. 3. **Kitap** adamnıń eń jaqın dostı. 4. **Biybinaz** tawıqlarına dán saldı.

86-shınıǵıw. Ataw sepligindegi sózlerdi tabıń, sorawların qoyıp kóshiriń.

Miynet penen er kógerer,
Jawın menen jer kógerer.

Oqıw—oy azıǵı,
Bilim—er azıǵı.

Aqıl kópke jetkerer,
Óner kókke jetkerer.

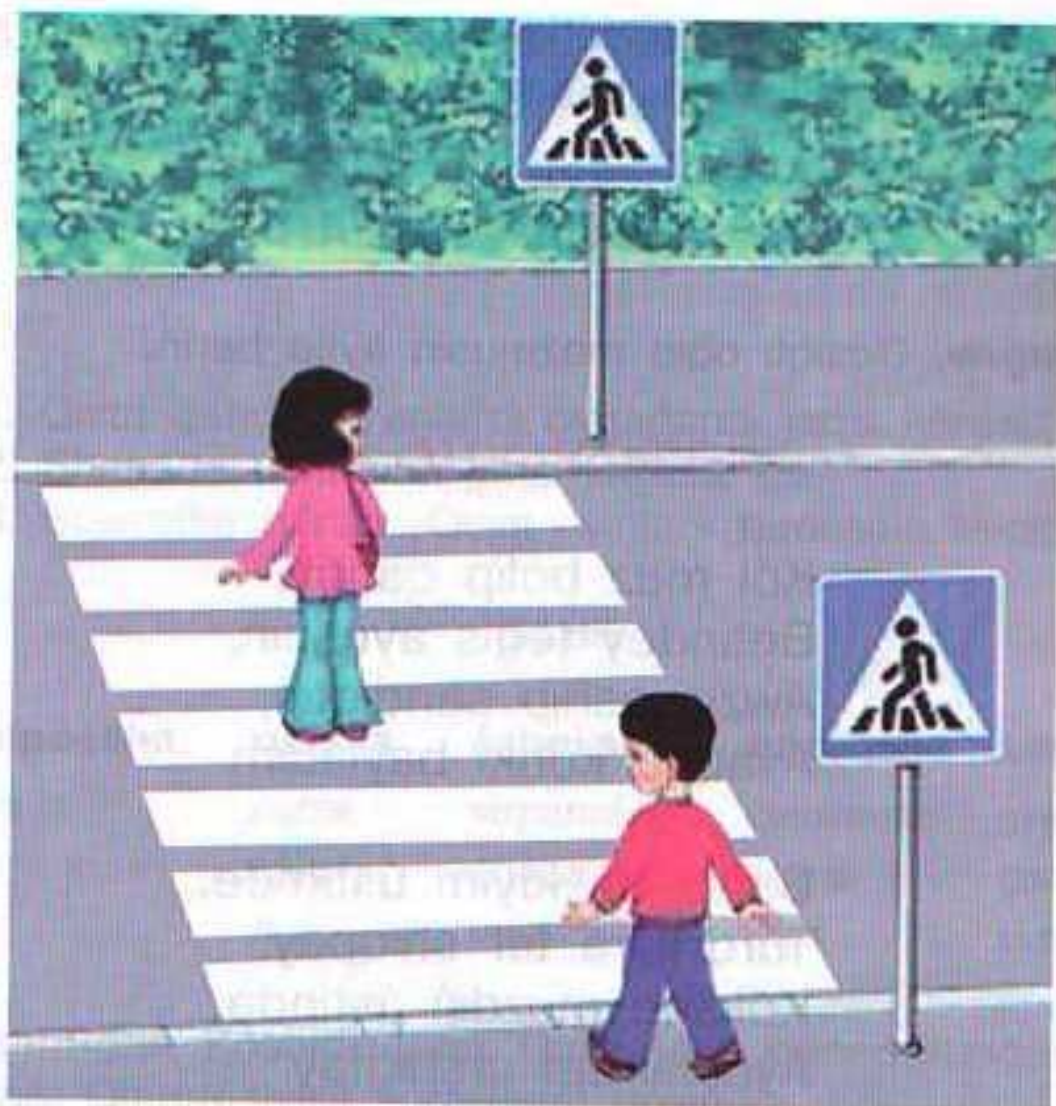
87-shınıǵıw. Tekstti oqıp, mazmunın sóylep beriń.

QÁDIRLI BALALAR!

Joldıń qatnaw bólimin tek arnawlı belgilengen jerlerden ǵana kesip ótiń.

Jollardı piyadalar ushın belgilengen svetofordıń jasıl shıraǵı jánǵanında ǵana ótiń.

Jaqınlasıp kiyatırǵan avtotransportlardıń aldınan juwırıp ótpeń.

Belgiler qoyilgan yerlerde, joldin shetinen transport hareketine qarama-qarsi bagitta juriin.

Joldin qatnaw bolimine uylerdin, toqtap turgan transportlardin, tereklerdin arasidan juwrip shiqpan.

Jollarda heshqashan oynama.

Jol hareketi qagiydalarin puqta uyrenin ham olarga qatain turde boysinin.

Barqulla ulgili piyada boliwga umtilin.

(O'zbekstan Respublikasi IIM Jol hareketi qawipsizliginin Bas basqarmasi)

Balalar 57-bettegi súwretke diqqat penen qarań hám jo háreketi belgisin este saqlap qalıń.

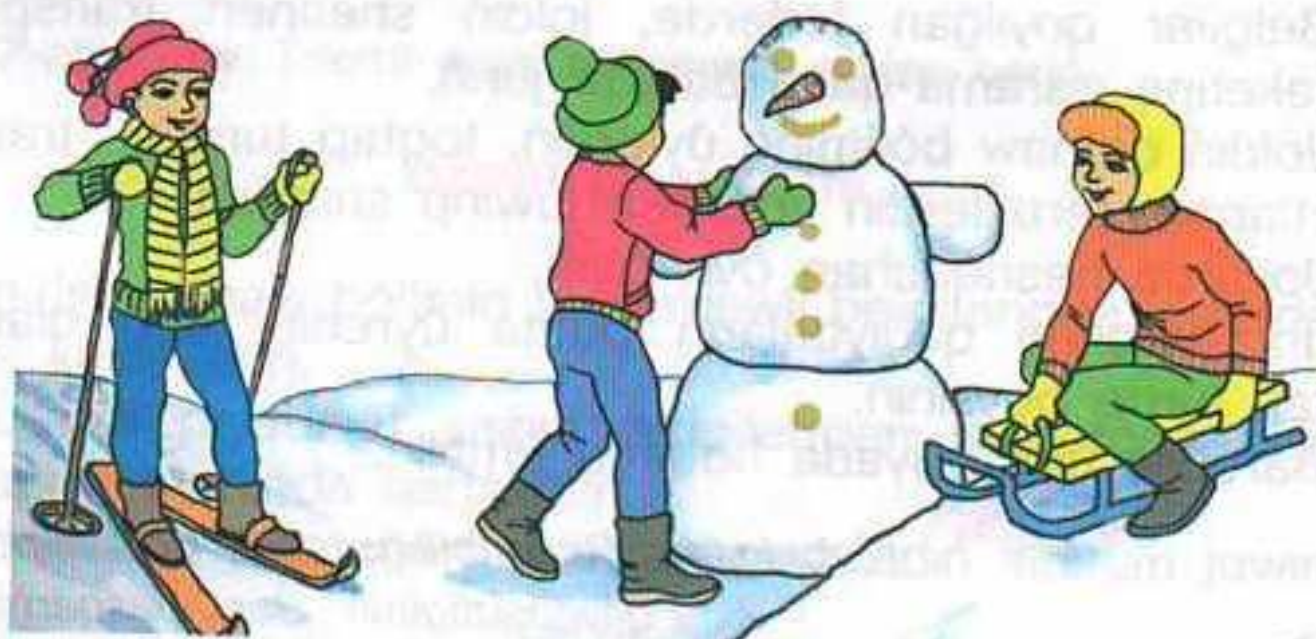
§13. QÍSQÍ OYÍNLAR

88-shınıǵıw. Qosıqtı oqıp mazmunın aytıp berıń.

SÍRGANAQTA

Kól muz bolıp qatıptı,
Betindey tegis aynanıń,
Awzın ashıp sandıqtıń,
Ayaqqa konki bayladım.

Bolsa da kiyim ústimde,
Turdı sirá ter shıqpay.
Kókshe muzdıń ústinde,
Aynalaman urshıqtay.

Sırğanağan paydama,
Emespen hesh talğanday.
Sırğanasam qaytama,
Bolaman dem alğanday.

(X. Saparov)

1. Qısta qanday oýnlardı oýnağandı jaqsı kóresiz?
2. Shanada ushqandı jaqsı kóresiz be?
3. Súwretke qarap «Qısqa oýnlar» temasına tekst dúziń.

Sózlik

qaraqalpaqsha	russha	ózbekshe	qazaqsha	türkmenche
sırğanaq	каток	sirpanchiq	сырғанақ	sypançak
shana	сани	chana	шана	çana
muz	лёд	muz	муз	buz

89-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Qara hárıp penen jazılǵan sózlerdiń astın sızıń. Olarǵa tiyisli sorawların qoyıń.

Qalıń **qar** jawdı. Barlıq **balalar** maydanǵa jıynaldıq. Úlken balalar qar ilaqtırıs paq oýının oynadı. **Shiyrin** menen **Ulbiybi** shana aydadı. **Sultanbek** qarındası menen muzda sırǵanadı. Keyin barlıǵı **qar baba** soqtı.

Iyelik sepligi

Iyelik sepliginiń sorawları: **kimniń? neniń? kimlerdiń? nelerdiń?** Onıń jalǵawları: **-dıń, -diń, -tıń, -tiń, -nıń, -niń.**

Sózdiń aqırı únli dawıssızǵa hám dawıslı seske pitkende, **-dıń, -diń, -nıń, -niń** jalǵawları jalǵanadı. *Mısalı: balanıń, inimniń.*

Sózdiń aqırı únsiz dawıssız seske pitkende, **-tıń, -tiń** jalǵawları jalǵanadı.

90-shınıǵıw. Iyelik sepliginde kelgen sózdiń astın sızırń.

Tirishiliktiń naǵız kózi,
Hámmeden de kúshli ózi.
Dárya, teńiz, okean bol,
Tolǵan oǵan jerdiń júzi.

(Z. Ishmanova)

91-shınıǵıw. Tómenдеgi sózlerge **-dıń, -diń, -tıń, -tiń, -nıń, niń** jalǵawların jalǵap, gáp qurap jazırń.

Shól..., sharwalar..., jumıs..., mektep..., bala...

92-shınıǵıw. Kóshirip jazırń. Iyelik sepligi jalǵawlarınıń astın sızırń.

Oqıwshınıń mudamı,
Papkasında júredi.
Qanday baha alǵanın,
Kórseń aytıp beredi.

(kúndelik)

Kishkene ápiwayı,
Ásbaptıń biri.
Dúnyanıń tórt jaǵın,
Kórseter tili.

(kompas)

(X. Saparov)

93-shınıǵıw. Iyelik sepliginiń sorawların qoyıp kóshirip jazırń.

1. Men ózimnen úlkenlerdiń sózlerine qulaq salaman.
2. Klass basshımızdıń tapsırmaların bárimiz orınladıq.

3. Klass saatında muğallimniń usınısın maqul taptıq.
4. Mektebimizdiń aldına güller ektik. 5. Awılımızdıń orta-
sına zamanagóy sport zalı salındı.

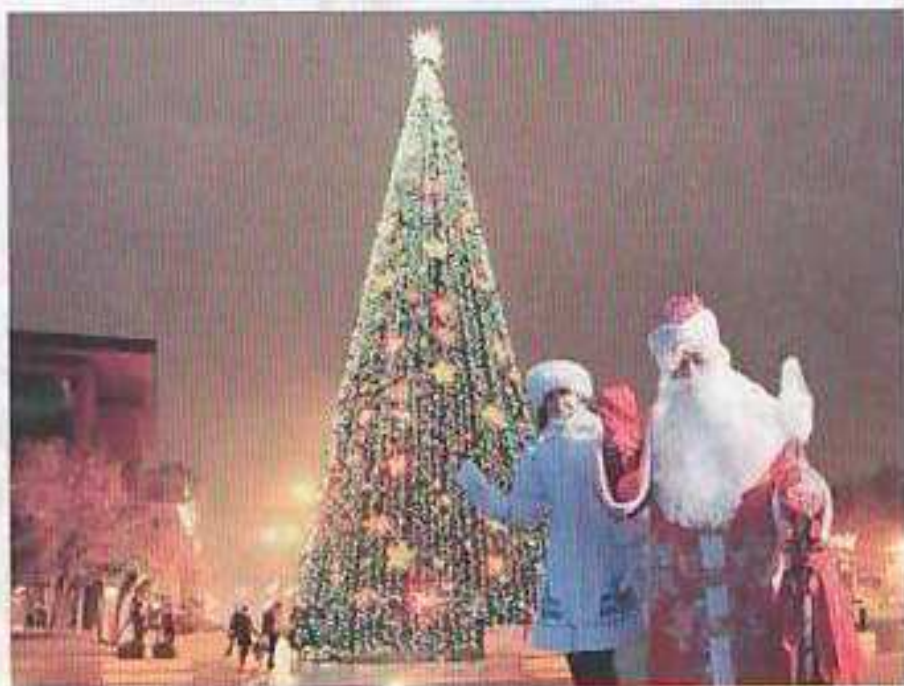
94-shınıǵıw. Berilgen kóp noqattıń ornına **-dıń, -diń, -tiń, -tiń, -nıń, -niń** qosımtaların qoyıp kóshirip jazıń.

1. Nókis — Qaraqalpaqstan... orayı. 2. Tazalıq — den-
sawlıq... girewi. 3. Suw — paxta... janı. 4. Ğawashanı
sapalı tárbiyalaw — mol zúraát... girewi. 5. Sultanbek
mektep... eń úlgili oqıwshısı.

§14. KEL, JAŇA JÍL!

95-shınıǵıw. Gáplerdi kóshiriń, baris sepligindegi sózlerdi
anıqlań.

Jańa jıl kirip keldi. Oqıwshılar demalisqa shıqtı. Ağam
menen qala orayına qurılǵan Prezident arshasına bardıq.

Jap-jasıl arsha sulıw etip bezetilgen eken. Ol, ásirese tünde reńli shıraqlar astında ózgeshe kórinedi eken. Arsha átirapında Ayaz ata menen Qarqızdı da kórdik.

Súwretke qarap jańa jıl haqqında aytıp berin.

96-shınıǵıw. Qosıqtı oqıp, mazmunın aytıp berin hám yadlap alin.

AYAZ BABA KIYATIR

Anań qarań, balalar,
Qanday gózzal dalalar!
Jayhun boyın jaǵalap,
Ayaz baba kiyatır.

Aq qiraw bar tonında,
Qizgın yosh bar janında,
Bilmes harip-sharshawdı,
Hasası bar qolında,
Ayaz baba kiyatır.

Qarday appaq saqalı,
Ústinde aq shapanı,
Arqalağan iyninde,
Sawǵası bar bahalı,
Ayaz baba kiyatır.

(T. Qabulov)

Sózlik

qaraqalpaqsha	russha	ózbekshe	qazaqsha	türkmenche
jańa jıl	новый год	yangi yil	жаңа жыл	täze ýyl
ayaz baba	дедмороз	qorbobo	қарбаба	aýaz baba
sawǵa	подарок	sovǵa	caуға	sowgat

1. Sizler Jańa jıl bayramın qalay kútip alasız?
2. «Xosh keldiń, Jańa jıl» temasında kishi tekst jazıń.

Baris sepligi

Baris sepliginiń sorawları: **kimge? nege? qayda? kimlerge? nelerge?** Onıń jalǵawları: **-ǵa, -ge, -qa, -ke, -na, -ne, -a, -e.**

Misali: awılǵa, jerge, jumısqa, mektepke, atasına, eline, qalama, elime.

97-shınıǵıw. Tekstti dawıslap oqıń.

DURIS SÓYLEW HAQQÍDA

Gáp-sózlerdiń jamanı — bul jalǵan sóylew. Ótirikti házmenen de, ıraslap ta aytıwǵa bolmaydı. Áke óz balalarına bir nárseni wáde etip, keyin onı orınlamay qalmasın. ırasgóylik qayırılı iske baslaydı, al qayırılı is beyishke aparadı. Ótirikshilik jawızlıqqa baslaydı, jawızlıq bolsa dozaqqa aparadı. ırasgóy adamǵa jaqsı baha beredi. ırasgóy adam shın sózi menen barıp-barıp Qudaytaalanı aldına «sózine sadıq» dep jazıp qoyıladı. Ótirikshige de barıp-barıp onıń aldına «gázzap» dep jazıp qoyıladı.

(Hádisten)

98-shınıǵıw. Barıs sepligindegi sózlerdi terip jazıń.

1. Aygúl mektepke ketti.
2. Ázizbek xalqına belgili sportshı bolmaqshı.
3. Bizler búgin muzeyge bardıq.
4. Báhar baslanıwdan diyqanlar atızǵa shıǵa baslaydı.

99-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Barıs sepligindegi sózlerdiń astır sızıń.

ATAMNÍŇ AYTQANÍ

Atamnıń aytqan sózi bar,
— Qaysı úyge kirseń de,
Qanday jerde júreseń de,
Hár kún sayın kórseń de,
Jası úlkenge sálem ber.

Sonda sağan olar da,
— Baxitli bol, balam, der,
Qay balasań, shırađım,
Kim edi ata-anań der.

(Á. Ájiniyazov).

Oqırń. Tómendegi danalıq sózdiń mánisin túsindirirń.

Awzına kelgendi aytıw — nadannırń isi.
Aldına kelgendi jew — haywannırń isi.

100-shınığıw. Kóshirip jazırń. Barıs sepligindegi sózlerge qanday sorawlar qoyıwğa bolatuğının aytıp berirń.

1. Sultanbek tawıqlarğa dán saldı. 2. Aygúl dostı menen jumısqa ketti. 3. Oqıwshılar mektepke erte keldi. 4. Atam fermada bas esapshı bolıp isleydi. 5. Áziz dostına telegramma xat jazdı.

§15. TÍNÍSHLIQ SAQSHÍLARI

101-shınıđıw. Qosıqtı kórkemlep oqırń hám mazmunın sóylep berirń.

BALAMA

Kóp oynama oyındı,
Oqıwğa ból oyırńdı.
Jas gezińnen jan balam,
Tańlay bil júrer jolırńdı.

Oq atıspa bolmasın,
Paraxatshılıq ornasın.
Mine, usı súrendi,
Dúnya xalqı qollasın.

Nebir-nebir doslarım,
 Qurban etti basların.
 Dushpannan qorgap qaliwğa,
 Keleshektiń jasların.

Máńgi tınısh jasayıq,
 Urıstı kórmey, xalayıq.
 Paraxatshılıq dáwirdiń,
 Jawingeri biz bolayıq.

(Q. Jumaniyazov)

Sózlik

qaraqalpaqsha	russha	ózbekshe	qazaqsha	túrkmentshe
paraxatshılıq	мир	tinchlik	парахатшылық	parahatçylyk
dushpan	враг	dushman	душпан	duşman
uris	война	urush	урыс	uruş

102-shınıǵıw. Oqır. Gáplerdiń ishinen tabıs sepligindegi sózlerdi tawıp kóshirip jazır.

1. Kórgim keler tolqınlardıń urǵanın, júregimdi quwanışqa toltırǵan. 2. Men anamdı saǵındım. 3. Atańdı húrmetle. 4. Kópti jamanlaǵan kómiwsiz qaladı. (*Naqıl*) 5. Men duwtar shertiwdi jaqsı kóremen. 6. Bir sınaǵan jamandı, eki qaytıp sinama.

Tabıs sepligi

Tabıs sepliginiń sorawları: **kimdi? neni? kimlerdi? nelerdi?** Onıń jalǵawları: **-dı, -di, -tı, -ti, -nı, -ni, -n.**

Sózdiń aqırı únli dawıssızǵa hám dawıslı seske pitse, **-dı, -di, -nı, -ni**, al únsiz seske pitse, **-tı, -ti** jalǵawları jalǵanadı. *Mısalı:* otındı, waqıttı.

III bettegi tartım jalǵawlı sózden soń **-n** jalǵawı jalǵanadı. *Mısalı:* balasın, úkesin.

103-shınıǵıw. Kóshirip jazır. Tabıs sepligindegi sózlerdi tawıp astın sızır.

1. Eń jaqın doslarımdı bayram menen qutlıqladım. 2. Balalar baqshasınan úkemdi ákeldim. 3. «Ǵumsha» jurnalınan qızıqlı gúrrińlerdi oqıdım. 4. Ázizbek vokzaldan

anasin kútip aldı. 5. I. Yusupovtiń qosıqların yadladım.
6. Aysánem Gúlsaranı izledi. 7. Ağam pishenlerdi jıynap,
mallardı qorağa qamadı. 8. Sultanbek duwtar shertiwdı
jaqsı kóredi. 9. Atańdı húrmetle.

104-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Óz ana tilinizge awdarıń.

Meniń ajaǵam armiyada xızmet etip atır. Watanımızdıń
shegaraların qorǵamaqta. Maǵan tez-tez xat jazıp turadı.
Úlkeysem men de Watanıma xızmet etemen. Tınıshlıǵımız
mángi bolsın!

105-shınıǵıw. Qosıqtı oqıp mazmunın sóylep berıń.

TINISHLIQ

Tınıshlıq dep atadı tań,
Tınıshlıq dep eser samal.
Tınıshlıq dep ómir súrer,
Haq niyetli gúllán adam.

Tınıshlıq dep ashılar gúl,
Tınıshlıq dep sayrar búlbúl.
Tınıshlıq dep uyasınan,
Nurın shashıp shıǵadı kún.

Tınıshlıq dep óser bala,
Tınıshlıq dep jasar ana.
Tınıshlıqta jer júzinde,
Kórkeyedi awıl, qala.

(Ó. Xojaniyazov)

«Tinishlıq dep óser bala.

Tinishlıq dep jasar ana» qatarların óz sózińiz benen túsindirip beriń.

§ 6. KITAP — BILIM BULAĞI

106-shınıǵıw. Qosıqtı kórkemlep oqıń hám yadlap alıń.

BILIM MENEN JANSÍN SHAM

Qaraǵım oqı, bilim al,
Oqımaǵan adam lal.
Gúllán is oqıw, bilimde,
Oqıw — ǵayrat, oqıw — pal,

Oqıw — ǵayrat, oqıw—kúsh,
Oqıwsız miynet — gewek push.
Oqıw menen hár nárse,
Ózgerip almaq taza tús.

Bilim — tamaq, bilim—nan,
Bilimsizdiń isi qam.
Úyren óner bilimdi,
Bilim menen jansın sham.

(X. Axmetov)

1. Ne ushın shayır bilim alıw kerek dep esaplaydı?
2. Oqıwsız miynet — gewek push ekenligin túsindirip beriń.
3. Siz qaysı jazıwshı, shayırlardıń kitapların oqıdıńız?

Sózlík

qaraqalpaqsha	russha	ózbekshe	qazaqsha	túrkmen-she
sham	свеча	sham	шам	şam
kitap	книга	kitob	кітап	kitap
bilim	знание	bilim	билим	bilim

Shıǵıs sepligi

107-shınıǵıw. Naqıllardı oqır, ishinen shıǵıs sepligindegi sózlerdi tabır.

1. Mal—dúnyadan ayrılsań ayrıl,
Dostan ayrılma.
2. Danalıq sózden danışpan da aqıl aladı.
3. Aqıllı dushpan, aqılsız dostan abzal.

Shıǵıs sepliginiń sorawları: **kimnen? neden? qaydan? kimlerden? nelerden?**

Onıń jalǵawları: **-dan, -den, -tan, -ten, -nan, -nen.**

Sózdiń aqır únlı dawıssızǵa hám dawıslı seske pitse, sonday-aq, III bettegi tartım jalǵawlı sózden keyin **-dan, -den, -nan, -nen,** al únsiz seske pitse **-tan, -ten** jalǵawları jalǵanadı. *Mısalı:* atızdan, elden.

108-shınıǵıw. Tómendegi sózlerge shıǵıs sepliginiń jalǵawların jalǵap gáp qurań.

Dúkán, bala, awıl, jumıs, kitap.

109-shınıǵıw. Kóp noqatlardıń ornına shıǵıs sepliginiń jalǵawların qoyıp kóshirip jazır.

1. Úlgili oqıwshılar... órnek al. 2. Diyqanlar jer... mol zúraat aldı. 3. Sultanbek dostı... xat aldı. 4. Ájaǵamnıń isleri... kempir apamnıń kewli toq. 5. Toyǵa awıl..., qala... baqsılar keldi.

110-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Óz ana tilinizge awdarıń.

Kitap bilimimizdi arttıradı. Onnan túrli tarawlar haqqında maǵlıwmatlar alamız. Mina kitapta haywanatlar haqqında qızıqlı maǵlıwmatlar bar. Kitap—ǵáziyne. Kitaptı qásterle hám taza saqla!

111-shınıǵıw. «Kitap — bilim bulaǵı» temasına kishi tekst jazıń.

112-shınıǵıw. Tekstti oqıp, mazmunın óz ana tilinizde aytıp berıń.

KÓK TEKE

Qaraqalpaq xalqınıń tariyxında burınnan-aq jiyenlerine enshi beriw dástúrge aylanǵan. Usı dástúrge sadıq bolǵan dayımız Esbosın úlken bir sarı eshkini úyge ózi ákelip berdi. Eshki jılına eki ret egizden ilaqlap az ǵana jıl arasında táwir-aq ósip-óndi... Sol jılı qısta bir kók ilaq tuwdı. Kók ilaq tuwılǵan kúninen baslap-aq, basqa ilaqlarǵa qaraǵanda ózgeshelew, tirishe, adamǵa ısıq hám súykimli bolıp kórindi. Úy balalarınıń, úydegi mallardıń baspaǵın, ilaq-qozısın, hátteki, tawıqtıń shó-jelerine shekem «mınaw meniki» — dep ózlerinshe at qoyıp bólisetuǵın ádeti ǵoy.

Úlken balam Muratbaydıń payına sol ilaq tiydi. Oǵan ilaq waqtınan baslap-aq, ózi tańlaǵan «kók teke» degen

at qoydı... Azanda, keshte ot saladı, suw beredi. Úydeg
mallar menen birge padağa qosadı. Kók ilaq úlkeyip
kelip ayaqları úlken, uzun bel, eki úlken shaqı ózine jara
sıp padada bir ózi ózgeshe bolıp ajralıp turar edi.

(O. Sulaymanov)

§17. PAYTAXTİMİZ SHÍRAYÍ

113-shınıgıw. Kóshirip jazıń. Óz ana tilińizge awdarıń.

Paytaxtımız kúnnen-kúnge shıraylanıp barmaqta. Kósheleri keń. Nókiste muzeyler, kinoteatrlar bar. Nókiske hár kúni túrli ellerden miymanlar keledi. Olarğa «Qalamızğa xosh kelipsiz!» deymiz.

Nókis qalası haqqında ayıp berin.

Orın sepligi

Orın sepliginiń sorawları: **kimde? nede? qayda? kimlerde? nelerde?**

Sózdiń aqırı únli dawıssız seske pitse **-da, -de,** al únsız seske pitse, **-ta, -te** jalǵawları jalǵanadı.

114-shınıǵıw. Qawıstırın ishindegi sorawlardıń ornına tiyisli sózlerdi qoyıp kóshirip jazırın.

1. Gúlsara (qayda?) oqıp atır. 2. (Kimde?) hár túrli oyınshıqlar bar. 3. (Kimde?) qızıqlı kitaplar kóp. 4. Oqıw-shı (qayda?) tártipli bolıp júriwi tiyis.

Kerekli sózler: universitette, Sultanbekte, Ázizbekte, mektepte,

115-shınıǵıw. Tekstti oqırın. Orın sepligindegi atlıq sózlerdi anıqlań.

ARÍSLAN HÁM KÚSHIK

Londonda haywanatlar baǵında xalıqqa jabayı ańlar kórsetiletuǵın edi. Onı kóriwge barǵanlar aqsha tóleydi. Geyde aqsha ornına iyt penen pıshıqtı da alatuǵın edi. Olar jabayı ańlarǵa tamaq edi.

Bir kúni bir adam sol jabayı ańlardı kórgisi kelip, kósheden bir kúshikti uslap aldı da, haywanatlar baǵına keledi, haywanatlar baǵınıń iyesi kúshikti aldı da, onı

aríslan turǵan torǵa ılaqtırıp jiberedi. Arıslan kúshiktin qasına kelip, iyiskep kóredi. Kúshik shalqasına túsip ayaqların kóteredi, quyırın bılǵańlatadı.

Baǵ iyesi arıslanǵa gósh taslaydı, arıslan onnan bı bólegin kúshikke beredi. Keshte arıslannıń qasında kúshik te uyqılaydı. Solay etip, kúshik penen arıslar bir torda ómir keshiredi. Bir jıldan soń kúshik awıradı. Arıslan tamaq jemey, kúshikti iyiskeydi, biraq kúshik ornınan turmaydı. Arıslan kúshiktin ólgenin bileği. Kúshiktin qasına kelip jatadı hám birneshe kúnnen soń arıslannıń ózi de óledi.

116-shınıǵıw. Qosıqtı oqın hám úsh kupletin yadlap alın.

QARAQALPAQSTAN BUL

Quyash nurı kún shıǵıstan,
Qoynı bolar nur, gúlistan.
Bir úlke bar baxtı bálent,
Quyash penen bir tuwısqań,
Bir ájayıp bostan bul!
Qaraqalpaqstan bul!

Qara tawday salmaǵı bar,
Ónerli on barmaǵı bar.
Nawayıdan sawat ashqań,
Ájiniyazı, Berdaǵı bar,
Tilden dúrler shashqań bul!
Qaraqalpaqstan bul!

Miynet dese mártiw-maydan,
Ul-qızları dańqın jayǵan.
Bul úlkeniń keleshegin,
Qutlıqlap tur juldız, ay hám,
Dosqa qushaq ashqan bul!
Qaraqalpaqstan bul!

Paytaxt—Nókis quyashı bar,
Tashkent—mehirgiyası bar.
Bul úlkeniń júreginde,
Doslıq geografıyası bar,
Bir ajayıp bostan bul!
Qaraqalpaqstan bul!

(T. Qabulov)

117-shınıǵıw. Tekstti oqıń, orın sepligindegi sózlerdi tawıp astın sızıń.

QARAQALPAQ TILI

Qaraqalpaq tili — qaraqalpaq xalqınıń milliy tili, biybaha baylıǵı.

Ǵárezsiz Qaraqalpaqstanımızda onnan basqa tilde sóylewshi hár qıylı millet wákilleri tınısh-tatıw, dos hám awızbirshilikte jasaydı. Ǵárezsiz Watanımızda hár jılı 1-dekabr qaraqalpaq tiliniń mámleketlik til biyligin alǵan kúni belgilenedi.

Balalar! Qaraqalpaq tilin úyreniwdiń áhmiyeti júdá úlken. Sebebi, Qaraqalpaqstanda barlıq oqıwlar, is qaǵazları mámleketlik tilde júrgiziledi. Sonıń ushın mámleketlik til — qaraqalpaq tilin shın kewilden puqta úyreniń!

Sózlik

qaraqalpaqsha	russha	ózbekshe	qazaqsha	túrkmen-she
millet	представи- тели	millat	ұлт	millet
wákilleri	нацы	wakillari	уәкілдері	wekilleri
biybaha	бесценное	bebaho	қымбатты	bibaha

§18. BÁHÁR KEYPIYATÍ

118-shınıǵıw. Qosıqtı tásirli oqır.

BÁHÁR KELDI

Esti mine sáwir jeli,
Jangá jaylı táwir jeli,
Tońdı eritedi seli,
Kók gúrkirep báhár keldi.

El ishine keler átshók,
Awıl aralar ópepek.
Bir qus sayrar, biri gók-gók,
Dawısları sáhár kelse.

Túslikten kiyatır ğazlar,
Úyrekler de bizde jazlar,
Qızıp kewilli hawazlar,
Jaǵıp janǵa báhár kelse.

Qıstan hesh belgi qalmadı,
Mısalı dim qıs bolmadı,
Sıran óz basın jalmadı,
Jayma-shuwaq báhár keldi.

(Q. Áwezov)

1. Báhár máwsimi haqqında nelerdi bilesiz?
2. Báhárde biziń elimizge qaysı quslar ushıp keledi?
3. Quslardıń atların kóshirip jazıń.

Almasıq

Atlıq, kelbetlik, sanlıq sózlerdiń ornına almasıp qollanılatuǵın sózlerdi **almasıq** deymiz.

Almasıq sózlerge: men, sen, ol, biz, bizler, siz, bul, sol, usı, qanday, qaysı, neshe, neshew, qansha, qaydan, qayda, qusaǵan sózler kiredi. *Mısalı:* Sen neshinshi klasta oqıysań? Bizler paxta teriwge bardıq.

119-shınıǵıw. Berilgen almasıq sózlerge gáp qurań hám olarǵa tiyisli sorawların qoyıń.

Siz, biz, ol, anaw, usı, minaw.

120-shınıǵıw. Oqıń. Almasıqlardı kóshirip jazıń, olardıń sorawların qoyıń.

Oraqlar saplanıp bolǵannan soń, otırǵanlardıń bir-ekewine bel, shege soǵıp berdim. Olar alǵısların aytıp shıǵıp ketti. Al, men oraqlardı sharlawǵa kiristim.

Sayıt ata ne aytsa, men sonı isley berdim. Sebebi, ol diyqan adam bolğanlıqtan mennen góre jaqsı biledi.

Men oraqlardı tisewge otırғанımda, dúkánğa Allanazar kirip keldi. Ol meniń qolımdağı oraqtı alıp kórdi. Ol biraz waqıt meniń betime tiklenip qarap turdı.

— Qalay bolıptı?

— Onsha aytarlıqtay emes, — dedi Sayıt atama. Onı ne der eken dep.

— Jaman emes, — dedi ol óziniń qanaatlanğanın jasıra almay.

— Sayıt ata, bul oraqtı biz alsaq qalay boladı?

— Onı ustadan sora.

(S. Saliev)

121-shınıǵıw. Oqıń. Mazmunın óz sózińiz benen aytıp beriń.

Báhár keldi. Kúnler jılıy basladı hám qarlar eridi. Kók shópler kógere basladı, terekler bórtik shıǵarmaqta. Barlıq janlı tábiyat uyqısınan oyana basladı. Quslar uship kele basladı. Báhárdiń jaǵımlı samalı estı.

122-shınıǵıw. Oqıń. Almasıqlar qanday sózlerdiń ornına almasıp qollanıp turǵanın aytıp beriń.

BIZLER SOQQAN UYAǴA

— Báhár keldi. Endi uzaq jaqlardan quslar uship keldi, — dedi bir kúni muǵallımımız Almagúl apa Izmuratova. Miynet sabaǵında ol bizlerge uya soǵıwdı tapsırdı. Klastaǵı kópshilik oqıwshılar uya soǵıp keldi. Soqpay kelgenlerge muǵallım baqırdı.

— Sizler nege soqpadınız? Aqırı, quslar sizlerdiń dos-tıńız ǵoy. Olarǵa b́arqulla ǵamxorlıq etiw kerek, — dep tábiyat, quslar haqqında aytip berdi. Kelesi sabaqta olar da uya soǵıp keldi.

Eń jaqsı, sulıw etip soǵılǵan úsh uyanı mekteptiń janındaǵı terekke qıstırdıq.

Hár kúni uyalarǵa quslar keldi me eken? — dep baq-laymız. Jaqında uyalarǵa quslardıń kelgenligin kórip qattı quwandıq.

(P. Embergenova)

Sózlik

qaraqalpaqsha	russha	ózbekshe	qazaqsha	türkmen-she
báhár	весна	bahor	көктем	bahor
uya	гнездо	uya	ўйа	höwürtgе
tábiyat	природа	tabiat	тәбиғат	tebigat

§19. 8-MART — HAYAL-QÍZLAR BAYRAMÍ

123-shınıǵıw. Kóp buwınlı sózlerdi buwınǵa bólip kóshirip jazıń.

8-MART — HAYAL-QÍZLAR BAYRAMÍ

8-mart Hayal qızlar bayramı. Bul kúni hámme óz kempir apasın, anasın, apa-sińlilerin bayram menen qutlıqlaydı. Olarǵa hár túrli sawǵalar beredi. Barlıq hayal-qızlarǵa densawlıq, baxıt hám uzaq ómir tileydi. Búgin kempir apamdı qutlıqlaw ushın miymanlar keldi. Men kempir apama hám anama gúl sawǵa ettim. Olar maǵan kóp-kóp raxmet ayttı.

Sózlík

qaraqalpaqsha	russha	ózbekshe	qazaqsha	türkmentshe
ana	мать	ona	ана	ene
qutlıqlaw	поздрав- ление	tabrik	қуттықтау	gutlamak
bayram	праздник	bayram	мейрам	baýram

124-shınıǵıw. Qosıqtı oqıp mazmunın aytıp berıń.

ANA

Ana — minsiz, ana — músin,
Bárin oylap tereń túsin.
Minnetdarman onıń ushın,
Qansha xızmet qılsań da az.

Meyli, jolında júr kúni-túni,
Meyli, ómirińdi sarp et pútin,

Meyli, alaqanda kútiń,
Qansha húrmet qılsań da az.

Ana — kúshli, ana — batır,
Ana — esli, ana — aqıl,
Ana — qımbat, ana — jaqın,
Ana ushın jansań da az.

Anasın bárha sıylağan,
Anağa heshkim toymağan,
Anasın hámme oylağan,
Ana ushın ólseń de az.

Ana — Watan ayırım emes,
Kim Watanın ana demes,
Ana ushın qaytpay gúres,
Sen bawırman ádiwli jan.

(S. Nurımbetov)

-
1. Óz anańız haqqında aytıp beriń.
 2. Ana haqqında kishi tekst dúziń.

Betlik almasıqları

Betlik almasıqları — almasıq sózlerdiń bir túri. Olarğa men, sen, ol, biz, siz, bizler, sizler, olar degen sózler kiredi. *Mısalı:* Men oqıwshıman. Olar búgin lagerge ketti. Siz qanday kitap oqıdıńız?

125-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Betlik almasıqların tawıp, astın sızıń.

1. Men dostım menen birge muzeyge bardım. 2. Sizler neshinshi klasta oqıysız? 3. Olar búgin Tashkentten keldi. 4. Bizler tereklerdi egiwge óz úlesimizdi qostıq.

Men, biz, bizler betlik almasıqları birinshi betti bildiredi. Bular sóylewshini ańlatadı.

Sen, siz, sizler betlik almasıqları ekinshi betti bildiredi. Bul tıńlawshını ańlatadı.

Ol, olar betlik almasıqları úshinshi betti bildiredi. Bular sóylewshi menen tıńlawshıdan basqa adamdı kórsetedi.

Betlik almasıqları adam atlarınıń ornına qollanılǵanda olarǵa **kim? kimler?** degen sorawlar qoyıladı.

126-shınıǵıw. Ózlerińiz oyınızdan **men, sen, ol, bizler, sizler, olar** betlik almasıqların qatnastırıp hárqaysısına gáp dúziń.

127-shınıǵıw. Betlik almasıqlarınıń seplik jalǵawları menen sepleniwin bilip alıń.

Betlik almasıqlarınıń seplik jalǵawları menen sepleniwi

Seplewleri	Betlew almasıǵı	
	Birlik	Kóplik
Ataw	men	bizler
Iyelik	meniń	bizlerdiń
Barıs	maǵan	bizlerge
Tabıs	meni	bizlerdi
Shıǵıs	mennen	bizlerden
Orın	mende	bizlerde

128-shiniğıw. Gáplerdi oqır. Betlik almasıqların tawıp, astın sızır.

1. Ol 4-klasta oqıp atır. 2. Men qaraqalpaq tilin jaqsı kóremen. 3. Húrmetli jaslar, sizler bilimli, aqıllı bolır! 4. Men kitaptı dostıma berdim. 5. Mağan kitap júdá unadı. 6. Bizler balalar kitapxanasına aǵza boldıq.

§20. XOSH KELDIŃ, NAWRIZ!

129-shınıǵıw. Qosıqtı kórkemlep oqıp aytıp berıń.

NAWRÍZ

Gúzar jolda adamlar lek-lek,
Nawrız! Nawrız!—desip kiyatır.
Janlı maqluq uyqıdan tur, — dep,
Payızlı jel esip kiyatır.

Aydın kólin qalǵan saǵınıp,
Jıl qusları uship kiyatır.
Jer beti kók maqpal jamılıp,
Ósimlikler ósip kiyatır.

Bolǵan yańlı kewiller ájje,
El tolısıp, ósip kiyatır.
Úylerden jurt nawrızlıq góje,
Mazalı dep, iship kiyatır.

(X. Saparov)

1. Nawrız bayramın qashan belgileyemiz?
2. Nawrızda qanday milliy taǵamlar pisiriledi?
3. Qanday milliy oýınlardı bilesiz?
4. «Nawrızlıq góje» haqqında ata-anańızdan sorap bilip alıń.

130-shınıǵıw. Oqıń, mazmunın sóylep berıń.

Mine, Nawrız da kirip keldi. Elimizde shadlıq hám qayır saqawatlıq kúnleri baslandı. Tuwısqanlar bir-biriniń úyine miymanǵa baradı. Kóshe, sharbaq hám úyler tár-tipke keltirilip, tazalanadı. Milliy taǵamlar pisiriledi.

Sózlík

qaraqalpaqsha	russha	ózbekshe	qazaqsha	túrkmen she
saqawatlıq	благотвори- тельность	saxovatli	сақауаттық	sahawatly
shadlıq	радостный	shodlik	шадтық	şatlyk
taǵam	блюда	taom	тағам	tagam

131-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Hár bir gáptegi háreketti bildiretuǵın sózlerdi tawıp astın sızıń.

1. Báhár keldi. 2. Kún jıldı. 3. Terekler bórtik shıǵara basladı. 4. Miywe aǵashları tegis gúllep tur.

132-shınıǵıw. Tekstti oqıń, mazmunın sóylep berıń.

NAWRÍZ — XALÍQ BAYRAMÍ

«Nawrız» sózi parsı-tájik sózi bolıp, birinshi «Taza kún» degen mánini ańlatadı. Nawrız ayınıń bası kún menen túnniń báhargi teńlesiwi sıpatında, báhardıń keliw payıtı sıpatında Orta Aziya, Jaqın Shıǵıs xalıqları tárepinen, Jańa jıl bayramı sıpatında belgilenip kelgen.

...Nawrız bayramı kúnleri jańa jıl bayramı saltanatların ótkeriw tártiplerinde Nawrız bayramın óz xalqınıń milliy bayramı sıpatında belgilep kiyatırǵan hár bir xalıqta ózine tán ózgeshelikleri bolǵan.

...Ózbeklerde Nawrız bayramı dasturqanınıń kórki shártli túrde bayramnan on-on bes kún burın salınıp bórttirilip, óndirilgen biyday hám arpa dánlerinen pisiriletuǵın súmelek taǵamı menen, ishine xosh iyisli nazbay

gúl japıraqları, kók shópler salınıp pisiriletuğın suw bórek, somsa boladı.

Qazaqlar menen qaraqalpaqlarda tiykarınan Nawrız bayramına tán tağamlar Nawrızlıq góje bolıp, ol shártlı túrde keminde jeti túrli daqıldan tayarlanatuğın bolıwı, onıń ishinde biyday jarma, arpa, júweri jarma, tarı jarma, másh, lobiya, may, gósh salınıp, aǵarǵan asqatıq etip qatılıwı tiyis. Sonıń menen birge, olar bul ullı bayramǵa arnap qaqpash balıq sıyaqlı tağamlardı da tayarlap qoyatuğın bolǵan...

Óz tilinizde «Nawrız» bayramı haqqında aytıp berin.

Feyil

Zattıń is-háreketin bildiretuğın sózlerge **feyl** deymiz. Feyil sózler **ne qıldı?, ne qılıp júr?, ne isledi?, ne qılıp atır?** degen sorawlarǵa juwap beredi. *Mısalı:* Sultanbek kitap oqıdı.

133-shınıǵıw. Berilgen feyl sózlerge gáp qurań.

Baslandı, kúldi, ketti, quwandı.

134-shınıǵıw. Oqıń. Feyil sózlerdiń neshinshi bette turǵanın aytıp berin.

1. Paxtalar appaq bolıp ashıldı. 2. Bizler mektep ustaxanasında hár kúni jumıs isleymiz. 3. Men Tashkentke oqıwǵa baraman. 4. Jazıwshılardıń shıǵarmaların súyip oqıymız.

Feyildiñ betleniwi

Feyil 3 bette birlik hám kóplik sanda betlenedi. Feyildiñ betlik qosımtaları arqalı ózgeriwin feyildiñ betleniwi deymiz. *Mısalı:* bardım, bardıñ, jazaman.

Birlik

Kóplik

I bet	jazdım
II bet	jazdıñ
III bet	jazdı

I bet	jazdıq
II bet	jazdıñız
III bet	jazdı

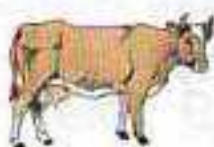
135-shınıǵıw. Kóp noqattıñ ornına tiyisli feyil sózlerdi qoyıp, kóshirip jazıñ.

1. Muǵallım oqıwshınıñ juwabın ...
2. Ol úyge berilgen tapsırmanı ...
3. Jaǵımlı samal ...
4. Kún jarqırıp ...
5. Hawa kem-kemnen ...

Kerekli sózler: shıqtı, tırladı, esip tur, ashıla basladı, jazıp atır.

Háripler arasınan súwrettegi úy haywanlarınıñ atların tabıñ.

s	a	b	ú	y	d	e	z
l	y	l	r	r	sh	q	k
sh	j	p	q	e	t	o	ú
ó	j	l	r	k	g	z	g
s	e	sh	l	q	c	l	a
j	l	t	s	z	t	q	t
v	l	l	y	t	a	b	o
w	q	l	ch	t	w	l	q

136-shınıǵıw. Qosıqtı tásirli etip oqır.

QARAQALPAQTÍ KÓP MAQTAMA KÓZIMSHE

Qaraqalpaqtı kóp maqtama kózimshe,
Qarmaqqa tez qabatuǵın balıqpan.
Hárkimniń bar ázzi jeri ózinshe,
Shortanımday ańqıldaqław xalıqpan.

Jalǵız atın soyıp berip qonaqqa,
Jayaw qalıp bul xalıq talay tarıqqan.
Sonı ayıp maqtay qoysań biraq ta,
Onnan da zorın kórsetetin xalıqpan.

Sumlıq qılsa sır aldırar baladay,
Kewilshelik minezine kúyemen.
Al, endi onıń keń jazıyra daladay,
Azamatlıq keń peyilin súyemen.

I. Yusupov.

1. Zattin is-háreketin bildiretuġin sózlerdi aytıp berin.

§ 21. QUSLAR HÁM JÁNLIKLER

GÚBELEK

137-shınıġıw. Qosıqtı yadlañ.

Qanday gózzal gúbelek,
Uslayman dep men hálek.
Gúlđen-gúlge qonadı,
Bir jánlikseñ epelek.

Quyash kúlip shıqqanda,
Baġ ishine keleseñ.
Gúlge qonıp masayrap,
Maġan zawıq bereseñ.

Gúbelegim, gúbelek,
Jer sharı bul dóńgelek.
Qansha ushsañ usha ber,
Baġ ishinde dóńgelep.

(T. Echanov)

138-shınıġıw. Kóshirip jazın. Feyillerdin astın sızıp, qaysı máhálde qollanılıp turğanın aytıp berin.

Báhár keldi. Báhár keliwi menen terekler bórtik shıgara baslaydı. Báhárde qubla tárepten quslar uship keledi.

Qarlıgashlar juǵırlasıp qosıq ayta baslaydı. Jánlikler de uyalarınan shıǵadı. Uzaqsha, qarlıgash hám shımshıqlar jánlikler menen azıqlanadı. Gúbelekler gúlden-gúlge uship-qonıp júredi.

Sózlik

qaraqalpaqsha	russha	ózbekshe	qazaqsha	türkmenşe
qus	птица	qush	қус	guş
qarlıgash	ласточка	qaldırǵ'och	қарлығаш	garlawaç
gúbelek	бабочка	kapalak	кубелек	kebelek

139-shınıǵıw. Oqır. Feyillerdiń qaysı máhálde qollanılıp turǵanın aytıp berin.

1. Olar jerlerin suwǵarıp atır. 2. Men anama kómeklestim. 3. Bizler demalıs kúni parkke bardıq. 4. Bizler erteń sayaxatqa shıǵamız. 5. Diyqanlar paxta atızların suwǵarıp atır.

Feyildiń máhálleri

Feyiller úsh máhálde ayıladı.

Házirgi máhálge juwırıp júr, jazıp atır t.b sózler kiredi.

Keler máhálge barar, barmaqshı, aytajaq t.b sózler kiredi.

Ótken máhálge oqıdım, ketti, jazdım t.b sózler kiredi.

Ótken máhál

Ótken máhál feyilleri burın bolğan is-háreketti bil-diredi. Olarğa **ne qıldı? ne qıldıń? ne isledi?** so-rawları qoyıladı. *Mısalı:* bardım, esitkenseń, tınladım.

Ótken máhál feyilleri úsh bette, birlik, kópik sanda betlenedi.

Ótken máhál feyilleriniń betleniw úlgisi

Bet		Birlik		Kópik
I	Men	bardım jazdım kórdım	Bizler	bardıq jazdıq kórdik
II	Sen	bardıń jazdıń kórdıń	Sizler	bardıńız jazdıńız kórdıńız
III	Oı	bardı jazdı kórdi	Olar	bardı jazdı kórdi

140-shınıǵıw. Oqı, jaz, ayt sózlerin ótken máhál feyilleriniń betleniw kestesine túsirip aytıp berin.

betlik

birlik san

kópik san

I

II

III

141-shınıǵıw. Oqın. Ótken máhál feyillerin tawıp kóshirip jazın. Tiyisli sorawların qoyın.

1. Dáwlet kiyinip dalaǵa shıqtı. 2. Jaǵımlı taza hawa kewlimdi kóterdi. 3. Men oqıǵan kitabımınń mazmunın

aytıp berdim. 4. Men I. Yusupovtıń «Ana tilime» degen qosıǵın oqıp shıqtım. 5. Miyirbek atasınıń úyinde bolıp qayttı.

142-shınıǵıw. Berilgen ótken máhál feyillerine ózlerińiz gáp qurań.

Jazıp boldı, kómeklesti, oqıdım, aytıp berdim.

§ 22. SALAMATLIQ

143-shınıǵıw. Oqıp mazmunın sóylep beriń.

DENSAWLÍQ — TEREŇ BAYLIQ

Kim de kim uzaq jasaǵısı kelse, miynet etiwı kerek. Miynet densawlıqtı bekkemlep, ómirdi uzaytadı. Adam qanshama miynet etip, ter shıǵarsa, deni saw, jumıs islewge uqıplı boladı. Miynet adamnıń ishteyin ashadı, awqat jegizedi, jegen awqattı sıńiredi. Awqattı shaynap, maydalap jeseń sıńimli boladı.

Tis — uzaq jasawdıń birden-bir quralı, sonlıqtan onı puqta, taza saqlaw kerek.

Dene shınıǵıwı menen shuǵıllanıw uzaq ómir súriwdiń eń jaqsı jolı. Azanda erte turıp, 15—20 minut taza hawada júrip, shınıǵıw jasaǵannan soń awqatlanıw kerek.

Hárbir adam óz tazalıǵına qarap juwınıp turıwı, tez-tez monshaǵa túsiwi, ózin kútiwi — densawlıqtıń girewi boladı. «Deni sawdıń — janı saw», — dep ata-babalarımız biykarǵa aytpaǵan.

1. Azanda erte turasız ba?
2. Azanğı shınıǵıwdı neshede isleysiz?
3. Tisińizdi neshe ret juwasız?
4. «Densawlıq tereń baylıq» degende neni túsinesiz?
5. Túsiniǵıńız boyınsha kishi tekst dúziń.

Sózlik

qaraqalpaqsha	russha	ózbekshe	qazaqsha	türkmenşhe
tis	зуб	tish	тіс	diş
densawlıq	здоровье	sihat-salomatlik	денсаулық	jan-saglyk
hawa	воздух	havo	aya	howa

144-shınıǵıw. Oqırń. Feyillerdiń qaysı máhálde qollanılıp turǵanın ayıp berin.

Keshe tórt jasar úkemniń mazası bolmay qaldı. Apam onı emlewxanaǵa alıp bardı. Shipakerge kórsetti. Aydostıń tamaǵı qızarǵan eken. Kerekli dárilerdi jazıp berdi. Aydos endi qızıp turıp muzday suw ishpeytuǵın boldı. Men de solay isleymen. Sebebi, densawlıq ózime kerek.

Házirgi máhál

Házirgi máhál feyilleri házirgi waqıtta bolıp atırǵan is-háreketti bildiredi.

Házirgi máhál feyilleri basqa feyil sózlerge **júr, tur, otır, atır** sózleriniń dizbeklesip keliwi arqalı jasaladı.

Olarǵa **ne qılıp atır?, ne qılıp júr?, ne qılıp tur?, ne qılıp otır?** t.b sorawlar qoyıladı. *Mısalı:* Muǵallım sóylep tur.

145-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Házirgi máhál feyillerin tawıp astın sızın.

1. Apam menen aǵamnıń jumıstan keliwin kútip otırman. 2. Qızlar mektepten kiyatır. 3. Palzada qayda baratır? 4. Atam atızǵa baratır, úkem mektepten kiyatır. 5. Aǵam úyde otır. 6. Muǵallım sóylep tur.

146-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Feyillerdiń qaysı máhálde qollanılıp turǵanın ayıp berin.

1. Men mektepke ketiwge tayarlanıp atırman. 2. O jerdi suwǵarıp atır. 3. Esik aldında jońışqalar kógerip tur. 4. Kóllerde úyrekler júzip júr. 5. Oqıwshılar sabaqtı berilip tıńlap otır. 6. Aygúl baǵda júr.

§ 23. TÍNÍSHLÍGİMİZ MÁNGI BOLSÍN

147-shınıǵıw. Qosıqtı kórkemlep oqır. Mazmunına túsinip alır.

OQÍWSHÍLAR TILINEN

Bilim alıp qunıǵamız,
Som polattay shınıǵamız,
Oqıymız hám tınıǵamız,
Álpeshlewde ana mektep,
Is qılamız tınıshlıq dep.

Doslar qızgın is basında,
Miyнет baxıt arasında

Ġayrat salġan mol hasilġa,
Biz oġan beremiz kómek,
Xalıq isi tınıshlıq dep.

S. Nurimbetov

«Biz tınıshlıqtı súyemiz» temasında kishi tekst dúziń.

148-shınıġıw. Óz ana tilinizge awdarıp, kóshirip jazıń.

Elimizde tınıshlıq mángi bolsın! Áne sonda hárbir shańaraqta tatiwlıq boladı. Heshkim urıstı qálemeydi. Sebebi, urıs úylerdi wayran etedi, adamlar nabit boladı. Hár jılı ustazımız bizlerdi Eslew hám qádirlew maydanına alıp baradı.

Sózlik

qaraqalpaqsha	russha	ózbekshe	qazaqsha	türkmen she
tatiwlıq	дружба	totuvlik	татулық	dostluk
shańaraq	семья	oila	жанұя	maşgala
qádirlew	почести	qadirlash	қәдирлеу	hormatlamak

Keler máhál

Keler máhál feylleri endi yamasa aldınġı waqıtta bolatuġın is-háreketti bildiredi. Olarġa **ne qıladı? ne qılamın? ne qılasań? ne qılamız?** t.b sorawları qoyıladı. *Mısalı:* ákelemen, barajaqpan, ákeledi.

149-shınıġıw. Kóshirip jazıń. Keler máhál feyllerin tawıp astın sizıń.

1. Bizler tústen keyin teatrğa baramız. 2. Búgin aǵam jumıstan keshirek keledi. 3. Bizler dárya boyına barmaqshımız. 4. Sen awıldan erteń qaytarsañ.

Keler máhál feylleri úsh bette, birlik hám kóplik sanda betlenedi. *Mısalı:* Azdan keyin jumısqa ketemen.

150-shınıǵıw. Oqırñ.

Keler máhál feylleriniń betleniw úlgisi

Bet		Birlik		Kóplik
I	Men	úyrenemen jazbaqshıman baraman	Bizler	úyrenemiz jazbaqshımız baramız
II	Sen	úyreneseń jazbaqshısań barasań	Sizler	úyrenesiz jazbaqshısız barasız
III	Ol	úyrenedi jazbaqshı baradı	Olar	úyrenedi jazbaqshı baradı

Keler máhál feylleri úsh bette, birlik hám kóplik sanda betleniwin bilip alırñ hám este saqlań.

151-shınıǵıw. Feyil sózlerdi gáp ishinde keltirip kóshirip jazırñ. Olardıń astın sıızıp, qaysı sanda neshinshi bette turǵanın aytıp berirñ.

Oqıp atır, aytpaqshı, jazıp almaqshı, kórispekshi.

§24. MUZEYGE SAYAXAT

152-shınıǵıw. Oqır. Mazmunın sóylep berin.

Bizler klasımız benen «Qaraqalpaqstan Respublikası tariyxı hám mádeniyatı» muzeyine sayaxatqa bardıq. Ol jerde qızıl kitapqa kirgizilgen haywanlardıń, quslardıń maketlerin kórdik. Milliy kiyimler, hár túrli ıdıslar, qara úydi tamasha ettik. Aǵashtan islengen músinler, reńli kartinalar da kóp eken.

Muzeyde shet elli sayaxatshılar da bar eken. Qaraqalpaq xalqınıń bay mádeniyatı olardı tań qaldırdı. Biz bunıń menen maqtanamız. Bizlerde de muzeyden jaqsı tásirler aldıq.

153-shınıǵıw. Qosıqtı kórkemlep oqır.

QARAQALPAQ HAQQÍNDÁ SÓZ

Márt Tumaris massagettiń,
«Qırq qız»ınıń urpaǵıman.
Perzentimen pechenegtiń,
Shóldiń qaraqalpaǵıman.

Qara taban qara puqara,
Babam ǵaybar kisi bolǵan.
Kewili aq, qalpaǵı qara,
Jaw menen kóp isi bolǵan.

Attan qulap atırǵanda,
Qan maydanda súyep onı.
«Bir wásiyat aytıp ket onda»,
Dep soraptı onnan ulı.

Wásiyat eken al sondaǵı,
Aytıp ketken urpaǵına.
«Tir jalańash qalsań daǵı,
Bek bol, balam, qalpaǵıńa!»

Qaraqalpaqlar sonnan baslap,
Qalpaǵı menen tuwıptı.
Kóp zamandı artqa taslap,
Qalpaq sheshpey juwıptı.

Kóp zamanniń ándiyshesin,
Kórse de kózi aǵarmaǵan,
Joǵaltsa da kóp nársesin,
Qalpaǵı hesh joǵalmaǵan.

(I. Yusupov)

Qosıqtıń mazmunın aytıp berıń.
Qálegen eki kupletin yadlap alıń.

Gáptiń ekinshi dárejeli aǵzaları

154-shınıǵıw. Berilgen gáplerdi kóshirip jazıń.

Men stadionǵa (qayda?) bardım. Bıyl (qashan?) suw
mol boldı. Jaǵımlı (qanday?) samal esip tur. Men Palza-
dadan (kimnen?) xat aldım.

Baslawısh penen bayanlawıshtı túsindirip keletuǵın
gáp aǵzaların **gáptiń ekinshi dárejeli aǵzaları** dep
ataymız.

Gáptiń ekinshi dárejeli aǵzalarına — tolıqlawısh,
anıqlawısh, pısıqlawısh kiredi.

155-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Ekinshi dárejeli aǵzalardıń astın
sızıń. Tiyisli sorawların qoyıń.

Taza hawa densawlıqqa júdá paydalı. Men Tashkentten
Nókiske keldim. Aygúl Malikaǵa járdemlesti. Men Biybı-
nazdı kórdim.

Aniqlawish

Qanday? qaysı? qansha? kimniń? neniń? degen sorawlarǵa juwap beretuǵın gáp aǵzasına **aniqlawish** deymiz. Ol ózinen sońǵı sózdiń belgisin, sanın, túrtúsın, kimgе yamasa nege tiyisli ekenin anıqlap keledi. *Mısalı:* Bazarda hár túrli (qanday?) jemisler bar.

156-shınıǵıw. Berilgen sózlerge gáp qurań. Olardıń qaysı aǵza xızmetin atqarıp turǵanın túsindirip beriń.

Bes-altı, biyik hám sulıw, kúshli, salqın, miyweli.

157-shınıǵıw. Berilgen sózlerden gáp qurań. Aniqlawishti ta-wıp, tiyisli sorawların qoyıń.

1. Qaldırma, isti, erteńge, búgingi.
2. Jaǵımlı, báhárdiń, samalı, esti.
3. Ádebiy, keshe mektepte, keshe, boldı.
4. Biyik, jaylar, salınıp atır, awılda.
5. Ayamaydı, jaqsı, janın, dos.
6. Paydalı, júriw, adamǵa, taza, hawada.
7. Ekinshi, Biybinaz, oqıydı, klasta.

158-shınıǵıw. Oqıń. Qara hárıp penen jazılǵan sózlerge sorawların qoyıp olardıń qaysı aǵza ekenligin túsindiriń.

Jaqsı adamlardıń bir nishanı bar,
Ózi jasaradı dúnya qulpırsa,
Jaman adamlardıń bir nishanı bar,
Ózi qashalaydı qıyın kún tuwsa.

Káramat adamlar xalqın oylaydı,
Badabat adamlar dańqın oylaydı.

(T. Mátmuratov).

159-shınıǵıw. Kóshirip jazıń, qanday?, qaysı? degen soraw-larǵa juwap beretuǵın sózlerdiń astın sızıń.

Men ǵárezsiz eldiń ádiwli perzentimen. Jazdıń jaǵımlı samalı adamǵa ráhát baǵıshlaydı. Ádepli oqıwshı ata-anasına sóz keltirmeydi. Bul mektepte elge belgili ilimpazlar oqıǵan.

Sózlik

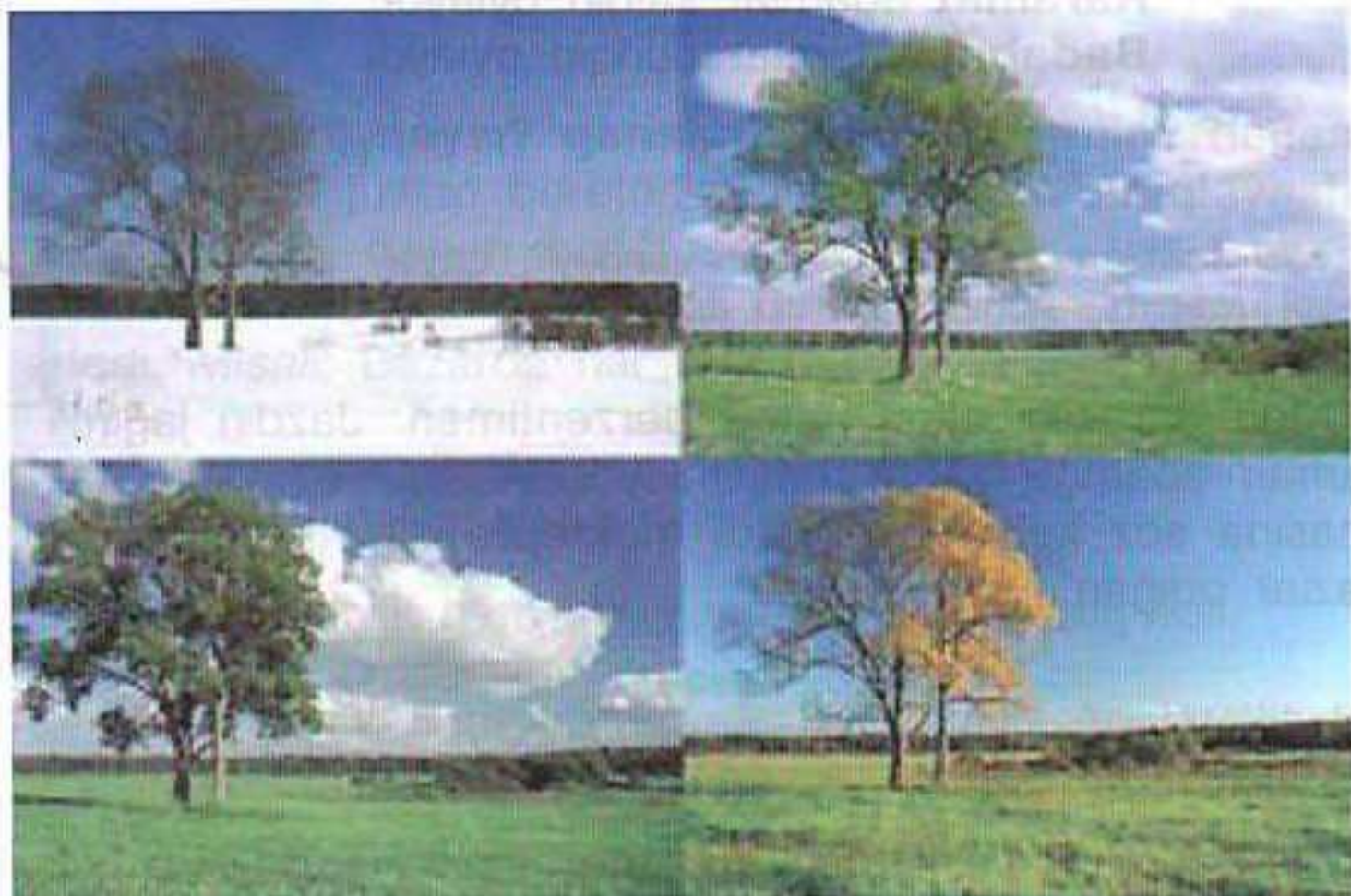
qaraqalpaqsha	russha	ózbekshe	qazaqsha	türkmen-she
ádepli	примерный	odobli	әдепті	edepli
perzent	дитя	farzand	перзент	perzent
ǵárezsiz	независимый	mustaqil	егемендік	garaşsyz

§ 25. MÁWSIMLER HÁM HAWA RAYÍ

160-shınıǵıw. Qosıqtı tásirli oqıń, qálegen tórt kupletin yadlań. Mazmunın sóylep berıń.

TÓRT MÁWSIM

Tórt máwsimniń aldı báhár,
Jan ház eter báhár kelse.
Jasıl dónip giya óner,
Jerge jelli báhár kelse.

Giya ónip kólge, shólge,
Quslar sayrap qonar gúlge,
Yosh ener hárbir kewilge,
Dawısları sáhár kelse.

Ekinshi máwsim jaz keler,
Bunda tınıshlıq az bolar,
Bir jıldıń ǵamı saz bolar,
Diyqanda is úder kelse.

Jiberse súdigardı basıp,
Jerge aǵar suwı tasıp,
Íssılıq háddinen asıp,
Jalınlı jel eser kelse.

Úshinshi máwsim gúz deydi,
Jazdan úmitiń úz deydi,
Isińdi sazla, dúz deydi,
Alda qıs bar eger kelse.

Bejerilmegen isler bar,
Qırmanlar tez bolsın tayar,
Ízgar alıp zaya bolar,
Qara jawın nóser kelse.

Tórtinshi máwsim qıstı,
Qıs degen bir awır isti,
Qardan tolıp jerdiń ústi,
Úydi urgin kómer kelse.

Jarlıǵa kún bolıp qıran,
Suwıq úydi jirtıq shapan,
Kúnde boran, kúnde sıran,
Dúzde hayat sóner kelse.

Kún-kúnnen azarı artar,
Qaybir qıs uzaqqa tartar,
Sharwanıń da malın jutar,
Qısqa qattı qáhár kelse.

(S. Májitov)

1. Bir jilda neshe máwsim bar?
2. Báhar máwsimi haqqında nelerdi bilesiz?
3. Jazda sizler ne menen shuǵıllanasız?
4. Gúzgi jumıslar haqqında ayıp beriń.
5. Jańa jıldı qalay kútip alasız?
6. «Úlkemizge báhar keldi» temasında qosıqtan paydalanıp-bayan jazıń.

Sózlik

qaraqalpaqsha	russha	ózbekshe	qazaqsha	túrkmen she
máwsim	времена года	fasl	мезгіл	möwsüm
qis	зима	qish	қыс	gyş
suwıq	холод	sovuq	суық	sowuk
qar	снег	qor	қар	gar

Toliqlawısh

Kimdi? neni? kimgе? nege? kimnen? neden? kim haqqında? ne haqqında? kim tuwralı? ne tuwralı? kimde? nede? kim menen? ne menen? degen sorawlarǵa juwap beretuǵın gáp aǵzasın **toliqlawısh** deymiz. Ázizbek inisine (kimgе?) kómeklesti. Bizler Ótesh shayır haqqında (kim haqqında?) oqıdıq.

161-shınıǵıw. Kóshirip jazıń. Toliqlawıshtıń astın sızıp sorawların qoyıń.

1. Bul kitap A. Dosnazarov haqqında jazılǵan. 2. Nesiy-beli súwretti jaqsı saladı. 3. Miynet adamdı dańqqa bóleydi. 4. Bizler tapsırılǵan jumıstı isledik.

162-shınıǵıw. Oqıń. Toliqlawıshlardı sorawları arqalı anıqlap, túsinip alıń.

1. Dáwletiyar dostı Baxtiyardı (kimdi?) muzeyde kórdi. 2. Bala qara tastan usı nanım tiyimli ǵoy dep, bir pátir nandı (neni?) qoltıǵına qısıp kete berdi. 3. Bala sálemin

berip, ğarriġa (kimge?) Qıdır atanı (kimdi?) izlep baratırğanın ayttı. 4. Apam shójelerge dán (neni) saldı. 5. Men dostım menen (kim menen?) stadionġa bardım.

163-shınıġıw. Kóp noqattırn ornına kerekli tolıqlawısh sózlerdi qoyıp kóshiriń.

1. Azamat ... kómeklesti. 2. Aydos Tashkentte ... ushirastı. 3. Ázizbek ... quwırshaq teatrına ketti. 4. Biybinaz lagerge ... ketti. 5. Jolda ... kórdım.

Kerekli sózler: poezd benen, inisine, Shaxsánem menen, Hákimbektı, Sultanbek penen.

§ 26. JAZĢI DEMALIS

164-shınıġıw. Qosıqtı kórkemlep oqırn. Mazmunın sóylep beriń.

SÚYEMIZ SULIW JAZDÍ BIZ

Súyemiz sulıw jazdı biz,
Uzınnan uzaq kúnleri,
Shıǵırıp ıssı kúndizi,
Qońır salqın kúnleri.

Barıp kanal kóllerge,
Shomılamız júremiz.
Ósimlikler, gúllerden,
Gerbariyler dúzemiz.

Aralap toǵay tawlardı,
Úyrenemiz úlkeni.

Neni kórsek biz bárin,
Baramız jazıp hár kúni.

Átirapımız kók egis,
Kórgende kóziń toyadı.
Pisip turǵan kók jemis,
Jeseń miyriń qanadı.

Sulıwlıqtı jazdaǵı,
Hadal miynet dóretken.
Sonıń ushın biz onı,
Súyemiz shın júrekten.

(S. Abbazov)

«Súyemiz sulıw jazdı biz» temasına baylanıslı súwret salıń.

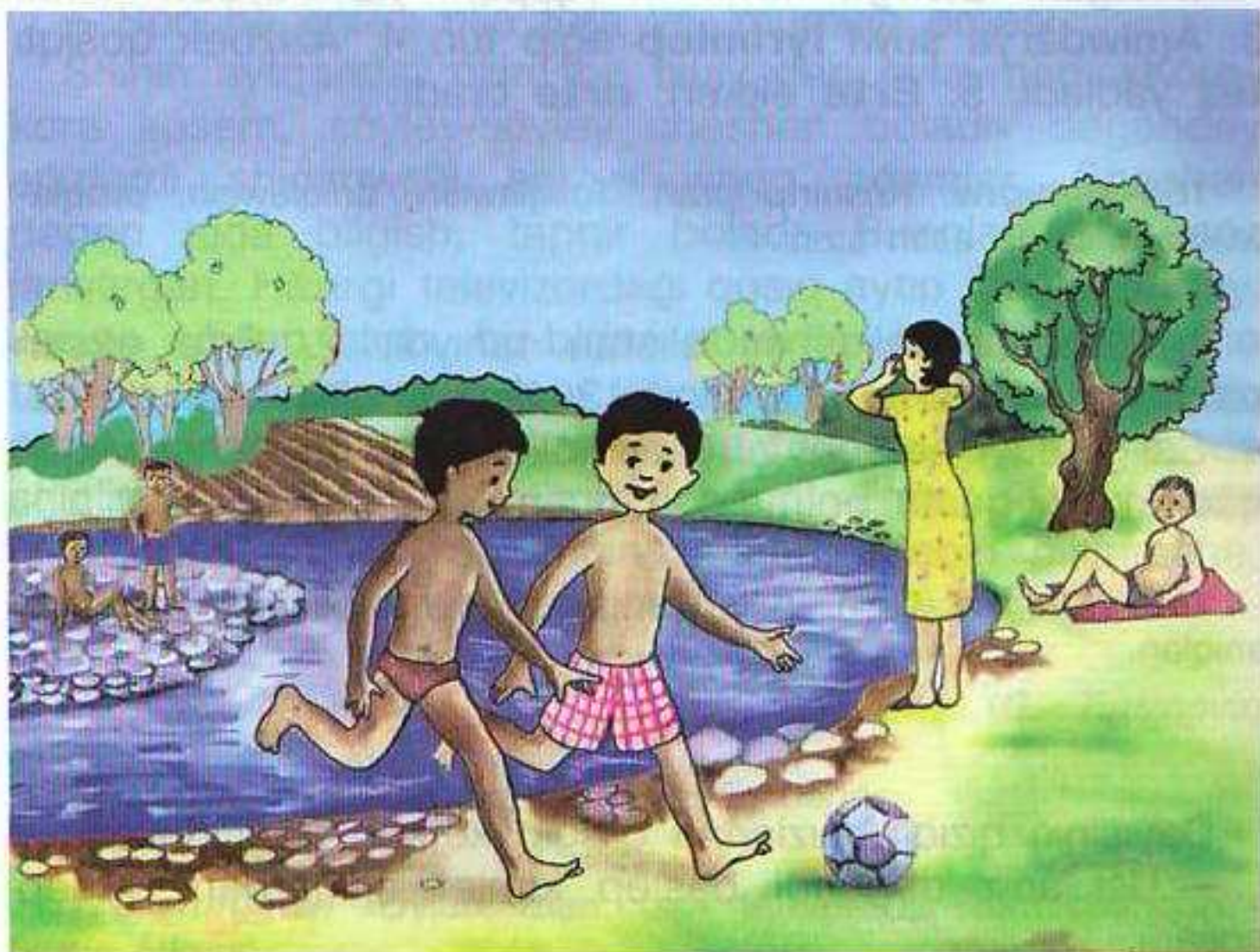
Pısıqlawısh

Qayda?, qalay?, qáytip?, qashan? degen sorawlarǵa juwap beretuǵın gáp aǵzasına **pısıqlawısh** deymiz. Bayanlawıshtıń ornın, waqtın, qalay yamasa qáytip isleniwin bildiredi. *Mısalı:* Bizler qalaǵa (qayda?) bardıq.

165-shınıǵıw. Oqıń. Pısıqlawıshlardı tawıp, tiyisli sorawların qoyıń.

Jazǵı demalista ne isleysiz? — Demalista Tashkenttegi dem alıw orayına baraman. Ol jerde kóp doslar arttıra-

man. Taza hawada hám quyashta shınıǵamız. Bazı balalar ata-anaları menen sayaxatqa baradı. Barlıq balalar jazǵı demalıstan jaqsı tásirler menen qaytadı.

Súwrettegi kórinis haqqında aytıp berin.

166-shınıǵıw. Kóshirip jazın. Pısıqlawışlardın astın sızın.

Gúljan úyden juwırıp shıqtı. Malika sabaqtı ıqlas penen tınladı. Poezd keshte júredi. Samolyot hawaǵa tez kóte-rildi. Aygúl tapsırmanı qunt penen orınladı.

167-shınıǵıw. Oqırń. Qara hárip penen jazılǵan sózlerge tiyisli sorawların qoyırń.

1. Áǵam **awılǵa** ketti. 2. Ájapam **kolledjden** keldi.
3. Ámiwdárya suwı **iyrimlep** aǵıp tur. 4. Ázizbek qosıqtı **tez** yadladı. 5. **Erte** ekken, **erte** oradı.

168-shınıǵıw. Kóshirip jazırń. Toliqlawısh, anıqlawısh, pısıqlawıshlardı tawıp astın sızırń.

1. Balıqshı balıqshını **alistan** tanıydı. 2. **Erte** ekseń paxtanı, mol zúraát tapqanıń. 3. Jigitke qırq óner de az. 4. Salıǵa suw berseń, zúraátı mol derseń. 5. Densawlıqtıń qádirin bil, qáste bolmastan burın.

169-shınıǵıw. Oqırń. Tekstten gáptiń ekinshi dárejeli aǵzaların anıqlarń.

AÑIZ HAQQÍDA AÑIZ

Dayısınıń qızıqlı ańızlarına qızıǵıp ketken Saǵıydulla:

— Usı ańız degendi dáslep kimler shıǵarǵan? — dep soradı.

— Soraw beredi degenge dayırńdı birjola otırǵızıp tasladıń ǵoy jiyenim. Ańızlar sol burınǵı ata-babalarımızdan qalǵan.

Bul miyraslar atadan balalarǵa, sońında bizlerge jetken. Misalı men saǵan, sen óz doslarıń hám qartayǵanda balalarıń hám aqlıqlarına aytasań, olar da óz aqlıqlarına jetkeredi. Sóytip, solayınsha dawam etip kete beredi.

— Eñ bolmasa, bir ańızdı da shıǵarǵan adamdı bil-meysiz be?

— Yaq.

— Sonsha ańızdı bile tura ya, múmkin emes!

Shının aytqanda, ózimshe bılay dep oylayman. «Kóre-kóre kósem, sóyley-sóyley sheshen boladı» degendey ańızlardı shıǵarıwshı sol sheshen adamlar. Sheshen degen júdá bilgish, tapqır boladı. Burınları olar sóz jarıstırǵan. Házirgi televizordadı qosıq ayıp jarıstırǵanday. Jarısıp sóylep otırıp, bir-birine sorawlar taslap ózlerinshe taza gáp, ańızlardı oylap tabıw ushın talasqan. Sóytip otırıp ózlerinshe taza ańızdı oylap tapqan. Oylaǵanda da shınlıqqa say keletuǵınların izlegen. Eger de shınlıqqa jaqınlamasa jeńilip qalatuǵın bolǵan. Meniń pikirimshe, usılay shıǵar deymen, jiyenim.

(G. Tursinova)

Mazmunın óz sózińiz benen ayıp beriń.

170-shınıǵıw. «Oylan, izlen, tap» temasında «Kim shaqqan?» jarısın ótkeriń.

Oyinniń maqseti: bul oyında oqıwshılardıń qaraqalpaq tili páninen ótilgen temalar boyınsha alǵan bilimleri sinaladı.

1. Jańıltashlar boyınsha jarıs ótkeriń.
2. Jańıltashlar ishinde birikken sózler, jup sózler bolsın.

171-shınıǵıw. Qosıqtı tásirli etip oqır.

HÁYYIW

Háyyiw-háyyiw appaǵım,
Qızlar kiygen qalpaǵım.
Qatarıńnan kem bolmay,
Ashılsın balam bul baxtıń.

Háyyiw-háyyiw haydası,
Qashan tiyer paydası.
Qaraǵım meniń erjetse,
Sonda tiyer paydası.

Aynanayın, qulınım,
Qızlar qoyǵan tulınım.
Apasınıń appaǵı,
Sayraǵan baǵda búlbúlim.

Qálegen eki kupletin yadlań.

1. Siz jazǵı demalistı qalay hám qay jerde ótkermekshisiz?
2. Jazǵı demalista jańadan doslar arttırıw, ata-analar hám shańaraq aǵzaları menen ótkeriw rejeńiz qanday?
3. Jaz máwsiminiń ózgesheligin qalay túsindirgen bolar edińiz?
4. Jaz máwsiminde densawlıq ushın neler qáwipli, neler paydalı?
5. «Meniń jazǵı demalısım» temasında kishi gúrriń jazır.

MAZMUNÍ

§1. Ózbekstan—meniń watanım.....	3
§2. Qádirdan mektebim	9
§3. Bizinń úyimiz.....	13
§4. Baǵda.....	18
§5. Bazarda.....	22
§6. Muǵallımım ustazım	25
§7. Paxta—xalıq baylıǵı	28
§8. Shańaraq aǵzalarınń jumıs kúni	33
§9. Kim bolsam eken?	37
§10. Qaraqalpaq tilin úyrenemiz	41
§11. Sport, sport, sport.....	45
§12. Ertekler eline sayaxat.....	49
§13. Qısqı oyunlar	58
§14. Kel, jańajıl!.....	61
§15. Tınıshlıq saqshıları.....	65
§16. Kitap—bilim bulaǵı	69
§17. Paytaxtıımız shırayı	72
§18. Báhar keypiyatı.....	76
§19. 8-mart—Hayal-qızlar bayramı.....	79
§20. Xosh keldiń, Nawrız!	83
§21. Quslar hám jánlikler.....	89
§22. Salamatlıq.	92
§23. Tınıshlıǵımız máńgi bolsın.	97
§24. Muzeyge sayaxat.....	96
§25. Máwsimler hám hawarayı.....	101
§26. Jazǵı demalı.	105

IRISGUL XOJANIYAZOVNA PRIMJAROVA,
AYJAN SARSENBAEVNA NAURUZBAEVA,
AYZADA ANSATBAEVNA EMBERGENOVA

QARAQALPAQ TILI

4-klass

Oqiw basqa tillerde alıp barılatuǵın klaslar ushın sabaqlıq

Qayta islengen hám tolıqtırılǵan basılımi

«Bilim» baspası
Nókis — 2019

Redaktori	S. Baynazarova
Xud. redaktori	I. Serjanov
Tex. redaktori	B. Turımbetov
Operatori	A. Begdullaeva

Licenziya: Al №108, berilgen waqtı 2008-jıl 15-iyul.

Original-maketten basıwǵa ruqsat etilgen waqtı 15.10.2019-jıl. Formatı 70x90¹/₁₆. Tip «Pragmatika KRKP» garniturası. Ofset usılında basıldı. Kegl 14. Kólemi 7,0 b/t. 8,19 shártli b/t. 7,5 esap b/t. Nusqası 23100 dana. Buyırtpa № 19-448.

Ózbekstan Respublikası Prezidenti Administraciyası janındaǵı Málimleme hám ǵalaba kommunikaciýalar agentligi «Bilim» baspası. 230103. Nókis qalası.
Qaraqalpaqstan kóshesi, 9.

Ózbekstan Respublikası Prezidenti Administraciyası janındaǵı
Málimleme hám ǵalaba kommunikaciýalar agentligi
«O'zbekiston» baspa-poligrafıyalıq dóretiwshilik úyi baspaxanasında basıldı.
100011, Tashkent qalası, Nawayı kóshesi, 30-jay.

Satiwǵa shıǵarıw qadaǵan etiledi

«BILIM»

ISBN 978-9943-4457-3-4

9 789943 445734